

1867

1

עין משפט

כולל שני מאמרים משולבים איש אל אחיו ומדברים בעניני ישראל: הראשון עורך דין על ספרות העברית הנוכחית, על מצב בתי-הספר והרכבים המלומדים ועל תקן מצב היהודים; והשני יצא להשיב כהלכה על שאלות הממשלה, שנשאלו על דבר היהודים במכתב-עת, "קובליאנין". ומוכיח לעיני העמים ישרת בני ישראל וכפרי אמונתם.

№ 95
מאת

שלום יעקב בן-היים כושה אברקוויץ.

נדפס לראשונה ב"עין המשפט" ועתה יצא לאור
שנית עם הערות והוספות רבות מאת המחבר.

זיכרון

נדפס א. ס. שאראא
בשנת ה'תרכ"ז לפ"ק

ЭЙНЪ МІНІНАТЪ

т. е. критическій взглядъ, заключающій въ себѣ двѣ статьи:
1., о еврейской литературѣ, еврейскихъ училищахъ, раввинахъ и удлине-
ніи быта евреевъ; 2., отвѣты на предложенные правительствомъ, ка-
сательна евреевъ, вопросы, напечатанные въ Кіевлянинѣ.

Соч. Ш. Абрамовича.

ЖИТОМИРЪ

Въ типографіи А. Ш. Шадова.

1867

PRINTED in POLAND

מאמר

אם קבלה היא נכבד.

הדברים המעבדים ידיעות העולם והמבצע, המה ההרגל והדעות המקובלות; באשר ידיעת הדברים על מתכונתם לא יתכן אלא על ידי החקירה בהם, והחקירה היא השתדלות השכל, להכיר עצמות כל דבר באברה נכונה ולמצוא פתרון שאלות וספקות הרבה בעניני המבצע והחיים. כי השאלות והספקות המה יעירו לב אדם לדרוש במופלא מנוו ולדעת פשר החידות והמהות הסתומות, אשר לנו ענין תמיד, תחת אשר ההרגל משמט את הלב ומסמא את העינים וידגול את האיש להביט על דבר מבלתי יבקש השבונות ובים ומבלתי יפלא בעניניהם. ואעלות לפעמים, בדרך בקרה, איו שאלות וספקות על לבנו, או תצא הקבלה*) לפעלה ותפעל על האדם בכחה הגדול, עד כי נסבה עליו רוח תודעה וישפיק ברעיונות נכרים ובתשובות מקובלות ומסורות מדור לדור. כמה אלפי שנים נפלו אבנים ותפוחים לארץ ואין איש שם על לב, לשאול סבת הדבר הזו, המורגל מאד, עד שבא החוקר גב טון ופלא בענין מדוע נפל התפוח לאדמה! ויבא החוקר הדוא וישתומם, וידרוש וימצא פתרון המחזה הזה בחוקת ג' ח' ב' ד', אשר על פיו נפתרו לו חירות הרבה בטראות המבצע ועל פיו ולכו כל כוכבי השמים במסלותם! — אמור מעתה: שההרגל והדעות המקובלות מונעות את החקירה והחיפוש, ואם אין חקירה אין ידיעה, ואם אין ידיעה אין שלמות והאדם עומד בשפל המדרגה.

בשפל המדרגה הזו עמד המין האנושי, בימי קדם קדמתה. השכל היה אז עודנו באבו והרמיון בחזקתו לקח לו קרנים ומשל

(*) ר"ל כגלי דעלמא, כמזכיר להלן. הערה המו"ל.

כנים. הוא כדא דברי-מדוהים ויצר מהשבות על חוק - שוא, לבאר בהם הזיונות הטבע. כל אשר הפין עשה בשמים ובארץ, בימים ובל תהומות. בקול רעם והזוים שמע או האדם את קול אליל פירון הנערץ והנורא, וברעידת הארץ ראה את תנופת יד בולקאן עם פטישן החוק; כדור השמים היה בעיניו מוצק מאבני אקדה, ששם ישבו כסאות לאילים, כסאות ליופיטור ולמלאכיו עושי רצונו; אכרורה פתחה ככל יום דלתות שערי מורת, והיליוס רכב במרכבת-השמש וכל הארץ האירה מכבודו! בדרך כזו באר לו אז האדם כל המחזות שראה וברך כזו התבררו לו רזי עולם וסתרי תעלומות הטבע. ויהי כי החל שכל האדם לרוב על פני האדמה וספקות יולדו להם ויתכוננו האנשים כינה וירחיבו לעזוב מעת לעת את הדעות המקובלות והזיונות-השוא ויחלו להתחקות על שרשי המוחשים, לדעת מוצאם וסבת היותם, והפין חקירתם בידם הצליה, עד אשר נפקחו עיניהם לראות, כי כל הנמצאים, משחק מאזנים עד כוכבי שמי השמים, כלם על מוסדות הרבונה הטבעו, משולבים הם איש אל אחיו, ע"ד סבה ומסובב, וראש שלשלת הכריאה הארוכה מגיע עד הסבה הראשונה, עד אלוה כל בריות וארון כל תולדות. בשאלותיו ובחקירתו התרחק האדם לאט לאט מההגל והדעות המקובלות ויעפיל לעלות על סלם השלמות עד בואו על המדרגה הזאת, שעומד עליה בזמן הזה.

והנה אף אמנם כי המין האנושי מתאמין ליצאת מאפטרופסות הקבלה, לפנות דרכו ממשולו הדמיון ולישר סמלה לאל חי במעדר חקירתו, וכל הרברים וההגדות במעדר זה יעדרו; בכל-זאת יפתה לבבו לפעמים, להחזיק בדעות מקובלות ועוד ירון רוח הדמיון באדם להולוכו שולל, בשגם לב האדם גומה כנעוריו לספורים ולדעות נחלו לו אבותיו, ומה גם אם עוד הנאת עצמו מסייעתו לזה, או כי הנאת אחרים מכריחתו לכך ותשים מועקה ברעיוניו. בדרך כלל נאמר, שכל דעה מקובלת מעכבת את החקירה, ואם כן תעצור גם ידיעת האדם ושלמותו. אמנם הספק הוא מגיע לגלגל הרעיונות ומשיב הרוח בעולם האצילות לבלתי יתעפש, על ידי

יתפרד כל רעיון להלקו, לצמוח אחריו - כן להפליא ולתת פרוי למכבוד, אשר רק בזאת סוד השלמות ספון ורק בבזה זה יתעלה מין האנושי וחילים ונבר. כל הגוים - המהלכים מתאמצים יום יום להנצל מכה ההרגל, ולרגעים יולדו להם שאלות משאלות שונות באירוות דויהם ומעשיהם, אשר לפנים היו כמנתנו של עולם ולא אחד הסתפק בהם, ועל ידי השאלות הם הולכים ושתלמים יותר ויותר, מפני שהן טרחיבות גבול חקירתם ומעתיקות אותם מעמדתם ללכת מהיל אל חיל, ובזאת הן גותנות גם - כן רוח חיים באף ספרותם ועושות אותה מוכנת ודרושה לכל, כי תשא מירבותיה על ענינים חדשים ומעילים ועל מוסורים נחוצים, הנוגעים לחיי האוה. ומו האיש החפין חיים ולא יקרא במפרים, ומו הקורא במפרים ולא ילך לאור באור החיים?

על פי הדברים שאמרנו נאמין להשיב נכונה על השאלות הללו והן: מפני מה נאחרו היהודים ליצאת בעקבי העמים על מעלות השלמות? ומפני מה אין ספרותנו נעשית הכרחית ודרושה לכל בני עמנו? — שתי השאלות האלו החקות זו מזו, לפי ההשקפה הראשונה, אבל באמת הנה קרובות מאוד. ידעתי כי בתשובה על השאלה הראשונה יאשמו רק את היהודים לאמר: אשר ההשכלה לא נתפשטה עוד בהם כראוי ונרפים המה נרפים; ובתשובה על השאלה השנית יתלו החסרון רק בשפתנו, פי מתה היא - אבל התשובות האלה הן השוואות מקובלות ולא נכונות. אנחנו הלא מבקשים לדעת הסבה המקורית והראשית, ואותה לא נוכל למצוא בתשובה הראשונה, לפי שהסבה, אשר ההשכלה עוד לא נתפשטה בנו כראוי היא גופא צריכה סבת אחרת, מי מעכב התפשטות ההשכלה? ובלי ספק לא תוכל לחיות הסבה לזאת קוצר כשרון היהודים ומעוט דעתם במובע, גם שנאתם החכמה בעצמה, הן הנסיון יוכיח הפך הדבר הזה, שהיהודים בעלי כשרון רב המה והרזים מאד, אוהבים העיון ומכבדים את החכמה, עד שתורתנו גם היא נקראת חכמה, והחכם רייכענבאך בדברו בספרו על מהלכות בני אדם יכלול את העברים כחלקה-הערבית (אדמטשט אונטערלשט) ונותן בהם סימנים, שיש להם כשרונות הנפש מצוינות

גאראות

ולהלן עוד נוכיח במישור, כי היהודים אינם משוללי ההשכלה ונרפיס, כאשר יהשבו. — זכנוגע להתשובה השנית בדבר ספרותנו, לא נכונה היא מטעם זה; אמת כי לשון הקדש איננה שפה מדוברת, אבל בכל-זאת לא מרתה היא כיתר לשונות הנגים הקדמונים. שפת כשרי ד"ט כאשר הדלה להיות שפה מדוברת, חדלו או הכשרים להתקיים עוד, ויתערבו בגוים וילמדו מעשיהם, דתם וחוקותיהם, והלשון הזו היא אך ירושת פליטה מנוי, אשר כבר נכחד ונזר טארין החיים. אבל ישראל עוד חי, עוד לא התפרדו ולא בלו עצמיו, אם כי מפוזר ומפורד הוא בין העמים, עוד יעמוד מעמו בו ויהיו לא נטר, אם כי בגולה הלך ולא שוקט הוא על שמריו. והוא היה יחיד בסבת אמונתו והורת אלקיו, אשר בעת כל אלהי העמים למעצמה ישכבון ואילולי היונים נפו ינתם על האלימפי מקום משכנם, הנה עוד לא ינום ולא יישן שומר ישראל! עוד לא אבד נצחו והיה יחיד בסבת תורתו, תורת ה'ים, אשר היא תתן נשמה לו ורוח לכל נפוצות יהודה, לתורת לנו אחד בארץ. ואם התורה היא אך היא הסכה לחינוך ואורך ימינו על האדמה, הלא בהכרח יהויב, שתהיה מקור חיים לעצמה ולהשפח הקדושה, שנכתבה בה. — השפה המכלולת בתוכה תורת העם וחוקותיו, הנחמדות לו מזהב ומפו רב ונזהרים בהן בכל נפשו ובכל מאדם, השפה הנשארת לו ירושת פליטה מכל מהכדיו בימי קדם, בהלו נר הצלחה עלי ראשו, השפה אשר בה יביט העם אל צור מחצבתו ויזכור את כל הדר נאון עזו ונכדורו בימי קדם, אשר בה ימצא הנחומות נביאיו בצרתה לו ובה ישכח לערות רישו, השפה אשר שלש פעמים בכל יום ישפוך בה שיחו לפני אלהי אבותיו ובה ישמעו גם את קול אלהים בדברו, הנה שפה כזו לא תהיה כמרתה ועם כזה לא יוכל להקשיח לבו מאהבתה.

קראו נא באוני איש יהודי נאמן מליצת בן אמוץ, או שיר אחד מנעים זמירות ישראל, או ילכב ונפשו נהלים תלחט, כרועה שווייצי בשמעו קול החליל ונגינות מולדתו על אדמת נבר! — ולשאנו יודע, הנני פותח לו ספר החכם פראנץ דעליטש.

החכם הנוצרי הזה, אשר בכל בית ספרות-העברית נאמן הוא, יוכיח בצדק, כי שפת עבר לא מרתה, וזימות עולם ועד עתה, הנה תתחדש תמיד כנשך נעוריה.

ואולם הסכה הראשית לשני הדברים, הנזכרים בשאלות שלפנינו, מפאת היהודים, הנה היא תכונתנו להדביק יותר מראי בדעות מקובלות, ודעה אחת אם קבלה היא נקבל אותה מבלי הכחין וקשה לנו הפרידה ממנה, אם אמנם יסודתה לא בהררי קדש. כל דעה מקובלת, תהיה איזו שתהיה, תתעבל בקרבנו בכבודות רבה מאשר תתעבל בקרב שאר העמים, ובסבת כבודת העבול תתנהל פעולת החיים לאט. ותדע שכן הוא, הן ראינו תוקף המנהג בישראל, יהיה גם מנהג חבל, עד שמרגלא בפומיהו: מנהג עוקר הלכות — וידעם היו יהודי פולין, שבגדיהם לא מסיני הם ואדרבה יש כאן חלול השם, אשר טהלליהם בדורות-האמצעים נזרו עליהם ללבשם, ובכל-זאת קשה היה לו לעמנו, להוריד השטריימיל מעל ראשם ולהחליף שמלתיהם, כביום חתנצלו בני ישראל את עדים במעשה העגל! טאמין הוא היהודי באמונה שלמה בעיקר אהדי משלש עשרה עיקרים: „שחבורא יתברך שמו לו לכדו ראווי להתפלל ואין ראוי להתפלל לזולתו“ וידע גם-כן תהרת חכמינו: „בשר ודם יש לו פטרון, אם באה לו

(* דאס קיט היטבראונט קראכט יא געשטארבעט זיין, זאדערן און לובסארבעטער יונגענדקייט קארטלעט, וואסעט זעלבסט דער געמאקקפאללט הערדער ניסט. א. ז. וו. דער אלגעמיינע קארטלעטער ווידר דורך דאס ירושע פאנטיע דאס גראסארטיגע קאלאקאט. איינער קראכט זיך אביאונג געבראכט, וועלכע דיא זיליקראכטעסאטן אונטער דען קארטלעטענען שריפטדענקאלעטן אויפזאוייזען דאס, אונד דעיקף יא אונגענויג, זאדערן און אימער נייען פעריווענטען זיך אויף דיא זי א זייט זיך פארעקלאנגט דיא, אכגלייך עקסילירט פאס פאנעללעדיגען זאדען דענקף אימער דיא קראכט איינער פאקקעסאליכען ליטעראטור זייגט, ווייל דאס פאלק זייט יחיד וואס גריכטיש אונד ירושע, אן מארגלישער ענטקראכטעג דארטימארט, זאדערן איס געגענטליך דורך דען אונטערזאכטען וודערשטאנד נעגאן הלל פערמאלטענען איינקלעס זיך געוויסעטעט. (זיך געשיכטע דער יודישען פאנטיע. XI. VI.)

צרה איננו נבנם אצו פתאום, אלא הולך ועומד על פתח הצדו של פטרונו וקורא לכן ביתו, והוא אומר לו איש פלוני בחוץ, אבל הקב"ה אינו כן, אם באה לו צרה לאדם לא יקרא לא למיכאל ולא לגבריאל, אלא לו צוה והוא יענה. הו"ד: מי כה' אלהינו בכל קראנו אליו." (ירושלמי פרק תרואה) ולא עוד אלא שיודע מה שאמרו רז"ל: „אף שמות המלאכים עלו מכבל“ ובכל זאת קשה לו לעזוב התפלות, שבהן עלה ערב רב ממלאכים שונים, ובכני ערב יצטרך גם הוא למלאך אמצעי, אשר ימליץ בעדו ויעלה תפלותיו לפני מלכותא דרקיע*) ולא עוד אלא שיעשה גם אנשים לסרטורים בינו וכין המקום כ"ה!... הנה הנושנות הכיבות לנו מאד ולא נוכל להבדל מהנה בנקל, אם שלפעמים נדע בלבנו, כי אך הכל יסודן ואין בהם מועיל. כח ההרגל גדול אצלנו בעוה"ד, עד כי לא נוכל לחפש דרכינו ולהביא את כל מעשה במשפט, לראות אם טוב הוא ואם רע. אנהנו מולולים מאד בכבוד שכל האנושי מבלתי לסמוך עליו כלל ומבלתי תת לו הפשה כמעט רגע לצאת לפעלו ולהכחין כל דבר על פי דרכו, אם כי לפי דברי חכמינו, חכמי-המוסר אנו מצויים ועומדים להקור ולהתכונן, אפילו בעניני הדת, ואין פה מגמתנו להראות ממי יצאת החנופה הזאת המקובלות, כי די לנו להראות, שכך הוא... ובאמת אין לך עם, שיעשה לו אכטוריטטים הרבה וידבק בהם כמו היהודים. כל מחבר קדוש הוא לבעלי מפלגתו, ואין איש רשאי להבחין דבריו, רק לקבלם בעינים עצומות כמו שהם ולהשען עליהם. וכשאירע לפעמים, שאחד יקשה עליהם, הנה הוא מקשה רק על מנת לתרץ, והתשובה ערוכה אצלו וקודמת להקשיא, ואם על מחבר אבד כלה, איזו מאות שנה, אז דבריו הנושנים מקובלים המה לסתור בהם דעה חדשה! מה נאמר ומה נדבר אם עוד הרמב"ם בדרון צוה על זאת, וכבר העיר בהקדמתו לספר המצות בדברים האלו, „זה הוא שכל ראב הסגולות גדולי ישראל בזמנינו, כי לא יבחנו המאמר אשר לפניהם בענינו, לראות

(* עיין קלמח הלמה, טז 146.)

אם בדעת או בסכלות נדרש, רק להסכימו למאמר מי שקדם, לדברי מפרי הקדמונים, בלתי בחינת מאמר הקודם אם אמת הוא אם לא. זה הוא טבע ודרכי הגדולים, כ"ש ההמון, שמבעו הוא ללכת בכל ענין בדרכי הגדולים. ובאגרת תימן כתב: „וחכמילים הכוערים הם שיעשו לראיה אצלם על אמתת דבר מה בחינתו כתוב בספרים, הם לא ידעו, שהמכוב כמו שהוא מכוב בלשונו יכוב בקולמוסו, ואין זה נמנע עליו, כי מי יעצרהו וימנעהו מלכתוב שקרים ודברי הבל.“ — עד עתה מעלת הקדמות גדולה אצלנו, כאלו לא ישתנה דין כל בני הלוף ורעיונות האנשים כדרכנות וכמשמרות נמועים; כאלו הזמן לעולם עומד ואין השתלמות בחיים; כאלו יוכל להיות חיים בלי חוקי חיים, חיינו בלי התחודשות וכלי הליפת ותמורת היסודות! ועד עתה מקובל המאמר הזה: „אם הרא שונים יבא שים אנו כה מורים.“ מבלי חביט לפעולות שכל האדם הגדולות ולהמצאותיו הנפלאות בזמן הזקן בכל רחבי עולם המציאות. אהבת המקובלות נמשעה מאוד גם בקרב סופרינו, עד שעריך כל אחד ישועי לפי חסמיכות וההסכמות, שיש בידו מן הגדולים ולפי השואת דעותיו בכל ענין עם דעות אנשי השם. — ההשכלה בקרב הרבה מחכמינו איננה כאויר-המוזיה, אשר בכואו אל תוך הנוף יפכב עכול המון ורחות המותרות, הנחויק לפעולת החיים, כי הקה מכניסים ואינם מוציאים, והשכלת בתוך מעיהם עם סכלותם, עד שמה יודד בתוכם ערכוביא והשכלת זרה, בעלת גוונים הרבה! יש משכיל בורך ביותר פלפול עם הקירה מעט דרוש ופירוש עם מליצה ושירה ובתוכם שיהות חולין עם נפלא ושהגם יחד במכירה, לצאת ידי כל הדעות, והם כי לא להזכיר, שחכמתו נסרחה, כי כל קדושו בידו ומוכיה בגדול לבב, כי כון לדעתם, כי רוחם מדברת בתוך גרונו ומלתם על לשונו. ובמקום שיש סמיכות ואבמוריטט, שם יתלהין רעיון לכ האדם, מבלי יוכל להתפתח ולהתפשט חפשי, והמפרות לא תשתלם בהדרגה בהשתלמות פנימית, כראוי לצל החיים, שנידולם וחתוך אבריהם הוא מכה פנימי ועצמי: והיא אמנם תגדל, ותתרכה בהתפשטות-

חיצונית, היינו ברוב דברים ולהג הרכה, הצבורים ומונחים זו על זו, כחלקי הדוממים, מבלי קשר-רוחני ומבלי שייצמח חלק אחד מהקודם לו להשלימו, כדי לבנות יחדו גייה אחת. הספרות לא תמצא אז בארץ ההיים ודבר אין לה עם אדם, אך אכן - הן היא בידי הסופרים, לאסוף על ידה כבוד-ולפעמים גם כסף — מאת מכבדיהם. על הסופר אז לשמור הכללים החוקים והמשפטים, אשר צוו אנשי השם, ואם חסר כלל אחד לא יצא ידי חובתו ומהורין אותו לבחור לו אחד מהנפורסמים לדוגמא ולמשל, אשר יחשוב ויכתוב כמותו. — במקום האבטורוטט ישתעבד השכל ואי אפשר לה להבקרת להתקיים ולעמוד שמה, ובאמת לא לבד, שעד עתה לא ירגישו בתוכנו הכרה הבקורת, כי עוד יילוף ויהשבו את המבקר למגדף ולאיש נרנן ובעל הניה. והיתה מלת „בקרת“ למחבר לחגא, כל אשר יזכיר אותה אליו יפחד מפני ההוראה הזרה; אשר הוא מוצא בה, ומפני הרושם הרע, אשר תעשה עליו. במנינת לב יקנן סופר נכבד אחר ומנהמת לבו יקרא בקול שובר עצמות לאמר: „ימים רבים לספרי ישראל, ימי שקום ושלוח, ימי אורה וטובה, אזלת יד המבקרים ובינת אדם הסתתרה (אשרי הדור ואשרי סופריו, שחיו בימי אורה כאלה!) להפריע ולהחריד מנוחתם, לברע ולגזול כבודם והדרם, ויהי כל ספר וקדושתו תואמם, שם מחבר וחבורו כאב ובנו יחדו, לאהוב ולרחם ולכבד וליראה זה את זה. אך לא לעולם קדש ואם כבוד לדור דורים, קמו חכמי משיחית בישראל לחלל גאון שוא (שמעו גא רבותי! פתח בקדש וסיים בגאון שוא אמו גאון שוא קודש הוא!?) ולהסיר עטרות צבי מעל ראשי ספרי ישראל...“

ר

והנה לפי שסופריו המשכילים גם הם מחוקים מקובלות וכותבים אך לשמו ולשם יהוד מקראי קדש שונים, למצוא הן בעיני אנשי השם ולא נחלו על מהמורי עמנו, הסתודדים במרוצת הימים והנוגעים לחייהם; לזאת אפוא חרצויות חיי ספרותנו הנוכחית לא עצמו והייה

המעט אינם חיים, כי העולם חשך בעדה ורוח עת החיה לא תפעמה. בדר תשב לה העברית הקדושה הזאת, הרחוק משאון תכל ומהמון בני אדם וסביבה שורדת מנוחה שלמה, מנוחה, שהסופרים רוצים בה, הן יבירו וידעו, כי רק על סנותתם יקרישו את שמם „לזיוות שם מחבר וחבורו כאב ובנו יחדו, לכבד וליראה זה את זה“ ואם לפעמים ישאו הסופרים קולם ומחנים, הנה קולם יאבד ברחבי הדור ולא ישמע לאזנים. ובאמת במה אפוא ימשכו אליהם לבות העם? — בדברי תורתם? מה להמון העם לתורת המשכילים הזרה, החדשה והתשורה בעיניהם, אם יש להם רב תורה ומוסר בספרי יראים קדושי עליין? — או אולי כמליצתם, בשויות חוקין ולשונם? מה ימריצם כי יקראו אותן; ואיזו עונג ימצאו בהן? — כל ספרות, אשר תצא מסקור חיי העם וקורותיו, הנה היא תשוב לפעול אהרי-כן על חייו ובהיותה סם וכתב תשוב להיות הסבה הפועל על ת-רצוני, ככל עם, שספרותו הולכת ומשתלמת כראוי, כהשתלמות החיים בעלי האברים, הנה יש קשר פנימי בינו ובין הסופר, וכל אחד יפעל בהכרח על העוה. מיוחד יחויב להיות הקשר הזה אמין במליין ואיש הרוח. כשם שספרי המליין ודברי מליצתו הם חומר מגזע העם וצוחים מתכונתו ועצמותו הפנימית, כאשר יגלו את רעיונותיו, הלך נפשו ודמיונותיו, גם הגיוו ותצוקותיו עם תקותיו וכל מהשבותיו; בן ישנה העם סצרו ומנצח יפרה מדברי המליין. כי הגיוני העם, הכלתי כרורים ונלוים חישב בהברה תמת וידועה שלמה, המה יתבררו ויתלכנו ויצרפו על ידי רוח המליין והשגתו, אשר יציגם בהשכל ודעת בהסוגות סתאימות, עד שתם נעשים גלויים וידועים ומובנים לכל, וסערך חודקבור, המושגים ישתלם יותר העם ורוח נכון יהודש בקרבו, עד שיחיה כוכסר לעלות על מדרגה יותר נבונה. בה יצעד הלאה מחיל אל חיל על ידי סופריו, הבאים איש איש כמועדו להגדיל תורה ולהאדיר, לחלית קושנים חדשים מנכבי חיי העם ולהוציאם מאפלה לאור, ולפיהם יגדלו הספרות והתפתח בתורגת מקרבה ומכתה העצמי והפנימי. וכמו שלא יצדק תאומר; „כי עם לא יולד על ברכי הליטעראטור, אך להפך, היא תולד על ברכי העם.“ ככה לא יצדק גם האומרי: „כי

רוח העם נולד על כרימית ולא להפך" שני אלה שנו ברואה, בשפוטם את הדבר רק מצד אחד. ואולם האמת היא, כי עם וספרותו מצטרפין יחדו, להיות כל אחד פועל ומתפעל, ובעת שהספרות מסוככת תשוב להיות הסכה הפועלת כאמור, ובזאת הלא עו בידה להעשות מעצמה הכרחית וקנין עם כלו. אבל הספרות, אשר דבר אין לה עם העם ומחסוריו ואיננה מתפעלת, היא לא תוכל להיות פועלת, דבר אין גם לה עם עמה ואך למותר היא כארצות החיים. המון העם משתומם על מציאותה ושואל: מה הספרות הזאת לכם? מה הפצה? מה ישועתה? מה יתן ומה יוסף מושך בשכב ספר? ומה יתרון לבעל הלשון? והסופרים נכוכים ואינם יכולים להשיב נמונה... אוי לו לכופר מכובד, שעשה ספרים הרבה אין קץ, אם פגע בו איש המוני ושואל אותו לרעומו השאלה הזאת! אבן נגף היא השאלה התמימה הזאת לסופרים הרבה, בה ינופצו פתאם כל יגיעם וכל כבודם מימי קדם, בה ינופץ מליין ומליצתו, בה ינופץ משורר ושירתו, בה ינופץ מתחכם ומאמרו ובה ינופץ אהה! מכאר ובאורו ואת כלם ישא רוח. לא אחת ראינו צרת נפש הסופרים האומללים, בהכלים איש מהמון עם אותם כשאלות כאלה, והם נמוגו בלשונם משבר רוח ולא ידעו להשיב נמונה, ותשובתם: כי המה כותבים לכבוד השפה וכדומה... לא הושיעה לנו — קירות העמים יורונו, כי בימי הרעפארמאציה בתחלת המאה השש עשרה, כאשר נתקרבו הכתות בעם גרמניא והשכל יצא להפשי מסכלות הדעות המקובלות ונגע בכל דבר, הנוגע לחיי כל האומה, או באה הצפירה אל החבמות והספרות עשרה חיל; קורות הזמן ההוא הפיהו בה נשמה ורעיון, ובוזה היתה שוה לכל נפש אדם וגם המון עם לקחו בה חלקם. אבל בסוף המאה הזאת, בעזוב הגרמנים הנסיין והעולם העשיה, ויסגרו באהליהם לבנות שימות, הפורחות באויר, ויתנו היתרון להעיון על המעשה, או ירדה השכלת העם והספרות עשר מעלות אהורנית, כי רעיונה מעליה והיה הומר בלי צורה וכגולם בלי רוח, אם כי הכהילו לתת לה תמרוץ הלשון ומנות הדקדוק ובראו לה כללי נוב שפתים ומבטאים נמלצים. — זה הדבר, אשר דברנו מאו, כי הדר הספרות הוא אך רעיון לב האדם,

ההולך ומשתלם בה, אך הכרת הטבע והחיים שיתגלו בקרבן, אך הם ישפכו עליה רוח חן ויחננו לה הכח, לקחת נפשות במדברותיה' אך בהם תעשה חיל למשוך לבות הקוראים ולהשלים את הרגשתם הפנימית, שתרגיש הטוב והיופי המוסרים וההאדיר דעתם ובינתם. וכל ספר, שאין בו רוח החיים הזה הלא אך בשר חי הוא בספרות!... אל תאמינו להועיל לנו בספרים ובענינים מתיים, להטות בזה הרגשותינו אל כל אשר תחפצו: לעונג לאהבה, למוכר, לצדקה, ולהמלה. הן הרגשות כאלה יובלו להעיר בתוכנו רק פני החי, אשר מבין כל תנועותיו השונות יצהירו לנו מאווי נפשו ודוחו, והמת הנה הוא יתן בלבנו אך מורא, תחתמים ותועבה! רב לכם העומדים. להתענות בפשיכם, רב לכם להתפאר בשערים, כי הפצכם להשכיל להועיל, לא זאת תחפצו אחי... הן לא זאת הדרך ולא זאת המסלה, לבוא בה לעזרת השפה ולעזרת אחיכם. —

וראינו להעיר, כי באמרנו דעות מקובלות, אין מונתנו למקובלות במלי דשמיא ודברי קדש, חלילה, כבודם במקום מונה, וכוונתנו אמנם למקובלות במלי דעלמא ודברי חיל. אף במקום שהרשות לנו לעיין ולהתבונן לא נעמיק חקר וגם במקום, שכידנו לעיין ולהסתפק אנחנו שותקים. הסופרים רמת בכתה מיוחדת, אשר נשבעו, שיהיו בלם שפה אחת ורעיונות ודברים אחדים, לאהוב ולרדם, לכבד וליראה זה את זה למען יהיה כל סגור וקדושתו תואמים ולמען יהיה שם מחבר וחבורו כאק ובנו יחדיו ואין יהיו כל אלה, אם בינת אדם לא תכתור ותפריע ותחריד מנוחתם? — אמת, יש היוצאים מן המלל, ולא אלמן ישראל מחכמי לב ומכניי מדע ואנשי אמת, היוודעים מה טוב לרדם בחייתם ובמה יובה סופר את ארחו; אבל אין מה באלה לעמוץ בפויץ, להשיב לב העם על הספרות ולב הספרות על העם, כי יקבלו שפע חיים זו מזו; הן לזאת נחוק אומץ-רוח מרובה, תאחדות קעולות רבים למטרה אחת ועבודה תסידית בלתי מופסקת ומסדית את הדרוה בקרבם. כל העם להחיותו ולהעירו לכל פועל טוב, לצדק משפט ומיעושים. את כל התנאים הקשים האלה יוכלו הטלאות רק מכתבי-העתים ולהם היכולת לנסות בהם בדבר גדול כזה ולקוות לאחריית

טובה. ובכן מה שמה לנו בעת התעוררו כארצנו אנשים חכמים וידועים, להוציא מכתבי-עתים כשפת עבר, מדי שבוע בשבוע! לראשונה הוציא הרב החכם ש"י פין את מ"ע, "הכרמל" בוילנא, ובעוד איזו חדשים הוציא הרב החכם א'. צעדערבוים את מ"ע "המליץ", באדעסא. עתידות טובות ונעימות חוינו לנו בדמיוננו ושמהנו שמחה גדולה בשמענו, כי גם לעמנו יצאו מכתבי-העתים! הן במכתבי-העתים ישפכו עלינו רוח העת החדה, והיתה אמנות עתם חוסן ישועות חכמת ודעת. והבטחות האלה עוד שמענו מפי החכם רי"א שערשעווסקי, בן משק בית הכרמל. בשיר וקול תודה חואיל כאר את תעודת מכתב-עתי זו ועל מה אדניו הטבעו, ויורה אותנו דעה, כי שמו הכרמל מוכיח על מעשיו ועל טטרתו ובשמו הזה נכללו כל אופני פעולותיו." והעריך אותו בדבריו הנמצים והנמצים להר הכרמל:

„שם נבדקם בן עמרי חחן איתפלעל
 פהניו ונביאיו לבשו כמעיד בשפת
 שם השגף קעפר נזר הפעיל
 פנצור נהעב ובמו נפר אשת
 קר-העם שמה קראו בפּרמלה
 ארני הוא דאג אלהים סגה“

„אמנם אחי הפרמל הוא! אראתו,
 גם אתם תראוהו קפי בשוח,
 אף לא ברמל מגוש עפר הנהו,
 רק פרמל חי ובו נפש רוח,
 ומה בפרמל - העפר תדעו
 בן כפרמל - הרוח כל תמצאו.“

(* וקר מחסרון הידיעה ללג האלגלג כמ"ע ז. Kievskii Telegram על כסס הכרמל" שקרא הר"ר ש"י למ"ע. לכשיבוס האקדמס יביח האלגלג חטאח במה על כל אולמו חמס.

יגען חכמה ומוסר פלצמקהו,
 ציציו ופרדיו אף בינה ודעת
 ופרי קדש הלולים פלפדהו,
 עצה וקבחה על און שומעת
 דחכם ויחכם עוד ישפיד הפער
 ולדרף החיים הן פה השערי

מי אפוא אשר נהלת אוזבת עמו לא עוממה בו ולא שמה או אתנו למשמע אזנו את הדברים האלה: כי ככרמל כהרים, אשר שם נקדש אלהי אמת ועוכדי הבעל ונביאי השקר נכלמו ממעשיהם, מן הכרמל הרוחני ומכתב-העתי יקדש גם הוא את שם האמת, וכל הבעלים בעמנו, בעלי מופתינו וחרטומנו ומתעתעניו ילכשו כמעיל בושח, יען כי יכלול בתוכו חכמה ומוסר, בינה ודעת, עצה ולקח ולדרך החיים בו השער! הוא ירדפנו מעמדתנו, מנוחה ויריבנו וינחינו על דרך החיים והשלמות, כמה שאלות תולדנה וכמה תקנות טובות תעשינה חדשים לבקרים, כמה דעות מקובלות תבטלנה ועל מקומן תצטננה דעות אחרות, מזויעות זרע הכמה וחיי עולם! כמה חשכנו וכמה קונו בתחלה, אבל משך ארבע שנים* הראנו לדעת, כי אך הלום נעים היו כל תקותינו. לא נוכל להתאונן על סופרי ישראל! כי התעצלו במלאכתם ומנעו פרי עמם, הלילה לנו! הלא בזאת חטאנו השאה גדולה נגד האמת, הן מכל עבר נשמע שריקות עמים ונדרי נהלי דיו נהרו להשקות מכתבי העתים ורוח הכתיבה נשפך על כל בשר וכתבו בנינו ובנותינו, זקנינו הלוטות חלמו ובחורינו וחיונות ראו וגם על התינוקות של בית רבן ועל עלני לשון נשפך רוח הכתיבה! אבל יותר יש להתאונן על סופרינו, אשר היו זריזים במלאכתם יותר מדאי והרבו עד מאד

(* האולמר היה נדבב בשנה הכציעית לאלח מכהני—העמים האזורים באלנו ולא מעט הדיח ועד עתה נכלו בהם שנים רעים, כהס און עמים לנאן, ונלנות ס' דרכנו ודבר ע"ז כאלמר מיושר, ועוד חזון למסד.

דבריהם, ופרי עמם, שאין להם התייחסות מה עם מכתבי-העתים. אין קצבה להמליצות הזרות, לשיחות הילדים, לרוברי תינף*) ללהג הרבה ולרברקים של מה בכך, הנמצאים שמה. ולמורת רוחנו ראינו, כי, הימים עוד ישי שלום ושלחה, ישי אורה ומובה להרבה מסופרי ישראל, אין פריץ ואין צוחה ואין שאלה ואין ספק כמכתבי-העתים, הנמצאים כמעט רק בידי הכותבים לבדם, מאשר הם סבירים ומרחמים ואוהבים זה את זה, וביתר העם אין להם מוהלכים, מפני שהם לא יוכלו למצוא בהם כבוד ועונג זה. הן אמנם כי נמצאו בהם גם מאמרי חכמה, אבל המאמרים האלה הםה נפוצים ונפרדים כצאן אשר אין להם רועה ובפליטים טעבאות חיל ולגיונים-שונים, אשר לא יערכו למערכה מסודרת אחת. מאמר אחד ירקיע לשחקים ומאמר שני ירד תהומות והשלישי יטורד קרן זווית, זה יפתח כבד וזה יסיים בחביות וכל פעולתם בכוף היא כפעולת האוז והרג והסרטן במשל קרילאף. ובהם עוד יש בעלי מום, הנעתקים לא בשפה

(* מדברי חוקי הרבים מאלד נביא פה לדוגמא מאמר הסנימור (הכרמל עמ' 36. שנה בלשית) הסמוי הזה לומר שס, כי פלדנת שער לילידי לבון, קן נעצים הצדיקים לנו ובלעדיהם סיינו לא מלומדים, ערומי הדת והדעת !!! ובסאלין שנה נביעת עומר 30 שס השיז פניו ודוצר הכל הנלים כסגנון לבזו בהכרמל, עד שהקורא המסכל ישמחה ויסתפק אם הוא שומע כוללות ומעמיתים כאלה כמ"ע או כמים לוסף האופים והאמונשים !! דברי הנליו הכחמי בהערה מועדנת למאמרי זה, הגדפס בהגלין, רק בלשונה המו"ל! נמוטו הצרים הסס. ומדברי חוקי מסוג אחר נביא לדוגמא מאמר, א"ת ס' ז' כ"ר' (הגלין עומר 36 שנה ס') שהמחבר משבח את סמו"ל כסגנון שבה ס', טכהלות מלכות וזכוות. ממחיל לומר להמו"ל: "מלך על כל העולם בדרכיך, והנשא על כל הארץ באמתוך והופע כסדר גלול מתחבר על כל יושבי הכל ארץ וכו' ויברך אמת וקיס לעד ברך אמה מלין בכל הארץ (!) מקדש סס ישראל כמכתב זכרון. אמה זוכר מעשה עולם וסוקר כל מקרי קדס, למיך נגלו כל הושתות והעוון המליטות טמנלשית (!!) אמה זוכר את כל המפעל וגם כל הנועשה לא נכחד ממך, הכל גלוי וידוע למיך מלין שפמינו, זופס ומביס עד קטיי סבל וכו' וכו' סוף דבר טבעל המאמר לא מה כמעט מלומט מהחלפות המכרות, רק במקום ס' כתב סס הגלין !!! ומה רלוי לסעי, כי המאמר הזה נדפס עתה חסרי....

ברורה רק ע"ד, אנסה את הנוצה אם תלך במרוצה וערב רב זה לא יוכל להשיע. במאמרים מקומעים ובוללים כלי סדרים, הנעתקים מכל זכא ביד, כלי משפט וחשבון ואשר יהיו סתומים והתומים לקוראיהם, ולפעמים גם לכותביהם, הנה במאמרים כאלה לא יחמרו העברים, שאין להם עוד ספרי מדעים שלמים, ערובים בכל וכדורים כהלכה, והמה לא יגידו חשכם כאור השמש, אבל אך יבלבלו אותם ויכנס כפגמים כמאורות מתעים, וכברקים, הנוצצים רגע ואינם! — כמותים אנחנו, כי הקוראים רובם ככלם יודו, שלא הבינו מאומה מהרבה מאמרי החמה המבולבלים, אשר חסרון ידיעת מעתיקהם יבקש לו מחסה בצל מלות זרות וקשות, המשתמעות לתרי אפי, ועל כל פשעים תכסה פסוק יפה. רבים הם הכותבים, אשר במאמריהם יצינו לעיני הקוראים רהים של דוח. האופנים יתגלגלו וירגעשו, האבנים הזרות ואמות הספים ינעו ויהיו קל רעש שאון והמולה, אשר תצלילה שתי אזנים. — קול דברים אתם שומעים במאמריהם, שמות: עלקטריטט, טלגטיטוטס, טולילטטט, ליעטלטטור ובקרת וכדומה, ורעיון אינכם רואים זולתי קול, זולתי רעש, שאון והמולה מהפסוקים המקובלים, המתגלגלים על לשונם לרוח הזמן — כי, רוח הזמן מוציח היא ברהיים - הספרותיים. — ההובה עלינו להזכיר, שנמצאו שמה גם איזו מאמרי בקרת, אשר כותביהם הרדיבו לדבר מעט חפשי בשם האמת, אבל המאמרים ההם העירו עליהם המת סוקרים רבים ומשכו רוח צעקו על ביינת אדם, שהרהיבה להפריע ולהחריד מנוחתם, לבלע ולמול כבודם והדרם. מהצעקו והיזו נוכחו כמה פעמים, למורת רוחנו, כי אין עוד להבקרת מקום בספרותנו, מחשתעבדות השכל והתלחצות הרעיון; והיא היא שפקחה עינינו לראות המעוות הגדול הזה, שבעדו בשלה ברחוב אמת וידיעה נבונה לא תוכל לבוא. הצעקה הזאת היא הקיצה אותנו משגת הקורינו הנעימות ונראח, כי היינו כחולמים!

ואחריו כל אלה הלולה לנו לחשוב על המוציאים לאור תועה, כי לא יבינו למחזורי הזמן ולא ידעו איך לכלכל את מכתבי-

עתיים כמשפט. הלילה! טאמריהם הנחמדים והמחויבים יעידו, כי הנות
 לבם תבונות והם ימרחוק ויבטו בעין שכלם ולא נחלל מהבוא בה
 קצת דברים ממאמר בעל הכרמל (נומר 31 שנה שלישיה) וז"ל:
 „בפרוץ ההשכלה בארץ רבו מחסורי האדם בכל פנות, שהוא פונה,
 וההמוצאות, הבאות ליגל המחכורים, גם הנה מהנגשות ובאות ומפנות
 מקום למחסורים חדשים, ראו נכזי הדוד כי צרו צעדי אונם בנתיבות
 המכתב בספרים וכדי ריק יעצו להתירות מהם עם הזמן, הנרדף
 על צוארו מרדף בלי השך, ויאמרו לתת כנפים לדבריהם, לעוף
 אחרי העת החיה ולהעבירה וימצאו את מכתבי העתים
 וכו' העמוד הגדול, אשר כל בית מכתבי העתים נשען עליו, אשר
 ישימו להקרי חכמה ומדע פניהם יחקרו אחרי מקור הטעות
 והטכשלות, אשר ההכספים נכשלים בהם, אשר
 מחסורי הזנך ופדרי הקהלות לנוני עניהם, יבואו כמשפט את כל
 הנעשה בעולמות אלה, יתנו לכל רוח משקל ובעל זכרון כל
 נגע ופגע ייצאו לאור, וזאת תורת הבקורת.”
 עכ"ל. שמא תאמרו כי המ"ל מדבר באימות העולם, ובני ישראל
 יוצאים מן הכלל, לפי שמכתבי-העתים הם מצות עשה, שיזמן
 נרמא, ואחב"ל הכלתי הילכים עם הזמן, א"כ הוזה פטורים ממצות
 כאלה, והוא הדין בבקרת, דאסורה לבוא בקהל ה'; והוא חכם
 סבורא ליה כיש אומרים, שאסור לכל כר ישראל לבקר ולהקור
 אחרי מקור הטעות והטכשלות ולהוציא לאור תעלומות כל נגע
 ופגע; הנה נזכיה מעותם בדברי החכם הזה עצמו, ומסיים שם
 בכוף בלשון זו: „על כן גדלה מעלת הבקרת בעיני הדודים
 והמבינים תועלתה ויקר חין ערך מכתבי העתים, העומדים על
 המצפה לראות מה יעשה כישראל, יהללו אשר לו נאווה תהיה
 ויקללו אשר קללה בו, יכו ארץ כשבת פיהם וברוח כאר ובער
 יבארו ויבערו את כל אשר שחתו בו וכו'. הנה
 המשבילים בעם יודעים כמה נחון דבר מכתבי-העת בקרבנו ובמה
 גדול ערכם אצלנו יתר הרבה מאד מכל ארצות משכנות אחינו

וכו', כי הנה מרבית אחינו במדינתנו לא מגלו להם עוד שפת
 המדינה וכל דברי מעמדם ומצב השכלתם ומיסרם מונחים בקרן זוית.
 עכ"ל, — כאשר נקרא הדברים האלה, הלא נשתומם על חבמת
 לב המ"ל איך שפתיו ברור מללו בטוב מעם ודעת ואיך ישפוט
 מישרים על מעשה סכתבי-העתים ותועלתם. במכתבי-העתים יתנו
 האנשים, לפי דבריו, כנפים לדבריהם, לעוף אחרי העת החיה
 ומחסורי הזמן! ולאיוו דברים יתנו כנפים, למען יוכלו לעוף בהם
 אחרי העת החיה ולהתחרות עם הזמן, הנרדף על צוארו? הנה
 בלי ספק לא לדברים של מה בכך, לא למליצות זרות ולהתקנות
 מכוללות ולדעות מקובלות, אבל — יאמר החכם פין — העמוד
 הגדול, אשר מכתב-עתי נשען עליו הוא חקרי חכמה ומדע,
 החקירה אחרי מקור הטעות והמכשלות! א"כ הוא מחויב לדעתו
 לבקר ולהבזין ולכלתי הדבק בדעות מקובלות, כי רק באופן זה
 „יהללו מה"ע אשר לו נאווה תהלה ויקללו אשר קללה בו וברוח
 כאר ובער יבארו ובערו את כל, אשר משהתו בו” ורק באופן
 זה „יתנו לכל רוח משקל ותעלומות כל נגע ופגע יוציאו לאור.”
 אשת מה נהרה היה מכתב-עתי, שיצא כפי מחשבתו הטובה
 ורעיון לבו המקור, ומח רב טוב היה צפון בו לעמנו במדינתנו,
 „אשר לא מגלו להם עוד שפת המדינה” מכתב עתי כזה הרבה עד
 מאד להשכיל לחוטב, אבל יאוי לי אם אומר- אבל..... מי אפוא
 מוקדראים לא יודע, שאין הכרמל כפועל מתאים עם הכוונה
 הרצויה ועם כל מה שחשב עליו המ"ל במחשבתו? ומי אפוא
 הוא, אשר יקרא בהכרמל ולא ישאל: איזה הנפיש ואיה אברותיו
 לעוף בהן אחרי העת הקדוה? ועליכם המשפט לדעת, כי לא אנתנו
 דרשנו מידו בתחלה כנפים ואת הגדולות והנפלאות האלה; ולא
 אנתנו חלילה, וזכבדנו עליו כי ילך בגדולות, רק בעומקה של
 הלכה ובחקרי חכמה ומדע וגם יעוף לפנינו, אדרבה אין אנתנו
 מחמירים במהות ורעיתנו על דבר מכתבי-העתים ואופני הנהגתם לא
 ויטלים לרעתו ולפגמיה הרבה, ואמנם הוא לבדו התנדב והחמיר על
 עצמו להתחרות עם הזמן, הנרדף על צוארו!

הן אמנם כמאמרו הנזכר יהיה החכם פון כמתנצל בסכה אחת, שהיא שתיים, המונעת אותו לעשות תפקידו והיא; „מדעתנו כי לא על ברכי המחסור המורגש נולד המכתב העתי הזה, ונהפוך הוא, כי אך לו להעיר און ולפקוח עינים על המחסורים, שרכים דשים בהם מבלי משים, ועל המכשולים, שרכים נכשלו בהם ואינם יודעים במה יכשלו; ומדעתנו נ"כ, כי לא רבים גם מן היודעים והמכנינים יחפצו לדבר את אשר בלבבם, לבלי ישיאו עליהם חרפת מחרפים וגדופים עם היו דברינו בעניני הבקרת לכל דבר אך מעטים.“ אבל אנחנו מצדנו לא נוכל לזכות אותו בדבריו אלה, הסותרים לדבריו הראשונים והם: „המשכילים בעם יודעים כמה נחוץ דבר מכתבי העת בקרבנו וכמה גדול ערכם אצלנו יתו הרבה מאד מבכל ארצות משכנות אהינו, כי הנה מרבית אהינו כמדינתנו לא סגלו להם עוד שפת המדינה וכל דברי מעמדם ומצב השכלתם ומוסרם מונחים בקרן זוית.“ הלא יאמר — ובצדק יאמר — כי מזה הטעם, שדברי מעמדנו מונחים בקרן זוית ורבים יכשלו מבלי משים הנה בעבור זה נחוץ ונצרך דבר מכתבי העת בקרבנו יותר מבכל ארצות משכנות אהינו, היודעים דברי מעמדם ומחסוריהם, ובעבור זה הלא התעורר להוציא מכתב-עתי, לנלות אהינו למוסר ולהעיר אותנו על המחסורים ועל המכשולים כבקרת לכל דבר, ואיך אפוא ישנה מעמו ויאמר אח"כ בהפך, שמוה הטעם נופא, אשר דברי מעמדנו מונחים בקרן זוית ועליו להעיר און ולפקוח עינים על המחסורים, שרכים דשים בהם מבלי משים, לכן היו דבריו בעניני הבקרת לכל דבר אך מעטים! — אמרת, כי באופן זה, אם מה"ע נולד לא על ברכי המחסור המורגש יקשה לו להמול לעשות דרכו למחוז הפצו ממניעות שונות, המפרידות בינו ובין העם; אבל מי אמיץ לב ויבין לאחר וליחד לב סופרי טובים, שיפנו למטרה אחת, ומי נכון וידע לדבר תמיד דבר בעתו, לפקוח עיני העם על מחסוריהם כהשכל ודעת ולהמתיק דבר תוכחתו במתק שפתים, הוא יעשה לו מסלות בלב העם, להביא חכמה בלבם, ותוכחתו לנפשם יעם, כדבר הרב החכם גאמטלאבערי: „מוכוח לעמו כלשון רכה ימצא הן ושכל טוב גם בעיני העם הזה,

כי שונא תוכחת כער ועם כלו לא יבער לעולם! — כמה גדולים ונכוחים הדברים האלה, לא אך קול דברים המה, בכתוב הדר ונמליך, אבל דברי אמת מאירי עינים, כי עם נבער כלו הוא נגד מבע ההיים והדעת והשתלמות מין אנושי. הן הוק להטבע הוא, משפט להבריאח, להצטיה כל דבר רק מן זרע המכלכל בתוכו כח החיים, ואם אמנם הכח הזה ימצא לפניו מניעות רבות, הנה לא ישל בלכתו, כי יתעצם מעת לעת ויאבק אתן ימים גם שנים הרבה, עד אשר יצליח לצאת אל הפועל בשעת הכושר וישתלם בארצות החיים; ובמקום אשר אין כל זרע, שמה לא תצמח מאומה ויהיה שמש עד עולם. ואיך אפוא השתלם נוי אחיו כדעתו והלך מחיל אל חיל בכך זמן ועידן, כאשר עינינו רואות, אם אין יש בהם זרע השלמות והחיים, וכלם כעוים וחסרי דעת! ? זרע העם, זרע דעתו ושלמותו, יוכל להעצר בלכתו, על ידי מכשולים ומוניעים שונים, אבל בכל-זה הוא הולך, ואעפ"י שיתמזמה, אפילו חפי נחכה לו, שיוכל להמכשולים ויבא קורות השתלמות בני אדם בכל הזמנים ובכל הגוים ויכיתו למדי, כי הזרע הזה קיים לנצח ואתנו לא יכלו לעשות כלה לא הכהנים הקנאים ולא עריצי גוים המזובילים; והוא כעגוים קשים יתקלם ומערכת עצים ואש משחק לו, הוא לקל לחץ ישחק, ילך ויובל להמכשולים, עד כי בשם ה' יעשה חיל! כרובים עלי עשב כן יהיה לו דבר חכמה ומוסר השכל, אשר יצא מפי חכם; דברו לא ישוב אליו ריקם כי אם עשה את אשר חפץ, מוסרו לא יאכז בתוהו, כי אם יצליח אשר שלחהו, ומה גם אם וערוף לקחו בלי חזיונים וברקים ויזיל כמל אמרתו. — לכל זאת לא שם החכם פון את לבו, במכתב עתו „הברמל“ לא נראהו טרבר אל העם פעם בפעם, להגיד לו במאמרים מיוחדים מה טוב ומה הזמן דורש ממנו להנאתו ולטובתו, להעיררו על מחסוריו וצרכיו ולהורותו במה יוכל להשיגם, אין אומר ואין דברים בלי נשמע קולו, ובזאת אמנם יש יתרון לבעל המליץ, אשר בבלל ירהיב כנפשו עוז יותר ומעת לעת יביע אומר לקוראיו ויהיה דעת בעניני העם; אבל הצד השות שבחם, שממרת שניהם מתנועעת ומתאכבת עוד, לא ותלכנה ולא נצרפה עוד

בהלכתה, והאור והחשך משמשים כמכתבי-עתיהם בערכוביא, כי שניהם לא הצליחו לעשות מטרתם קבע על ידי התאהדות סופרים מכונים יודעי דבר הנהגת מכתבי העתים ומחזורי עם ישראל בארצנו, והחכם פין הוליה האשם הזה כהסופרים עצמם ואומר: „כי לא רבים מן היודעים והמבינים יתפצו לדבר את אשר בלבבם, לכלי ישיאו עליהם הרפת מחרפים וגדופי עס“. לא מן אמנם החכם צעדערבוים, בנמיתו להאמת יתן לזה טעם יותר משפיק, כי יאמר כהמליין (נומר 1 שנה שלישית), „לא נכחד מכל יודעינו ומכורנו, כי מספר אנשי הצבא (סופרים מבינים) אשר ברנלנו מעט, יען לחם חוק לא נתן לנו וסאיין נקה לתת שכרם“. ובצבעים מהירים יציר לנו להלן (המליין נומר 27 שנה רביעית) מצב המו"ל בישראל, כי רע וזמר גורלם, וכה ידבר בחמת רוחו: „לו ידעת את כל התלאות, אשר ישבעו בגלל טפה של אמת שהם מגלים, לו ראית איך יעקבו המחברים פניהם אם לא הוסיפו המו"ל להלל, לפאר, לרומם, לעלה ולקלם את ספריהם על אחת שבע, ומצד השני איך יעמדו עשירי עמנו מרחוק ולא יערבו ערוכה לחמו"ל ומכתב עתהו; כי יקום לימים רבים וללחמם לא ידאגו.“

טמוצא הדברים נראה, שההרגל והדעות המקובלות הן הסבות, המונעות מצד אחד את השתלמות היהודים, וסופרינו, האדוקים במקובלות והחיים איש מפי רעהו, הם הפרידו הספרות מעולם העשיה, ובעיניהם לא המעשה ותוכן הדבר העיקר אלא המדרש, ולא הנסיון והבחינה בהליכות העולם תשובה אצלם אלא העיון והמופשמות, הם מדברים וכותבים לא לקבוע הלכה למעשה בעניני החיים, אשר יעשה אותם האדם וחי בהם, אבל יהנו ויפלאו רק למען הפלפל לבד, והדבור בעצמו לרצון להם, אם כי לא יתירם לצרכי עמנו ומחזורי הזמן ואין בו כל מועיל. המשוררים יתרועעו אף ישירו כצפרים, רק למען השירה לבדה ותמליצים בלהג מלהגים למען המליצה לבדה, מבלי שיתפעלו מחיי העם וקורתיו הזמניות ולשאל מהם רעיון, בכדי לפעול אחרי-כן מצדם על החיים ועל קוראיהם. — וראינו עוד שגם החכמים המפוארים רש"י פין וצעדערבוים לא הצליחו להחיות הספרות בענינים נחוצים ולמלאות כל התנאים, הדרושים להשגת מטרתם הנרציה,

מסכה נכונה ואמתית, הכלתי תלויה בהם, והיא: יען אשר לחם חוק לא נתן להם ומאין יקחו לתת שכר לסופרים מצוינים ומבני מדע, אשר הונם ככולם עניים וטרודים בעסקי פרנסתם, מבלי יוכלו לעמוד על המשמר במכתבי העתים ולהיות אנשי-הבינים בין הספרות והעם במאמריהם ילדי יום? —

מדברינו אלה יוצא כל קורא משפט ישר: כי המוציאים לאור החכמים צריכים חווק ותמיכה בכסף. — אמת, כה גם משפטנו. אבל עלינו להתחקות מתחלה על שרשי התמיכה הזו, ממי תצא? ואם תחיה תחכולה נכונה, להשיג כה התכלית הנרציה? — ואנחנו אמנם כאשר נתבונן היטב נראה, כי התמיכה הכוללת להפסיד לרעיון לב האדם ולהשתלמות הספרות בכלל ממש כמו הסמיכות והאבטוריסט, הן כשם שמקבל הסמיכות חולץ כעור באפלה אחרי המסמך בכל דבר ולכו ישית אך לדעתו; וכן ישעבד הנתמך להתומך את שכלו והרגשותיו, עד שהוא חושב ומרגיש כמוהו ועבד נרצע הוא לו כל הימים. בתולדות הספרות להעמים יש סופתים ודוגמאות הרבה מהנוק הגדול, אשר סבלת הספרות במוגים ידועים תחת שעבוד תומכיה העשירים, המה המעצינאטיק אשר מעולם גם הספרות-הרוסית סבלה בנעוריה, כמאה חשמונה עשרה, מתומכיה הנדיבים ולא יכלה להשתלם מפניהם טראוי, עד אשר, לפי דברי מבקר אחד, עמדה בלי-נוע במצב אחד מימי לוסינאטק אבי הסופרים ועד הסופר קאראמזין, מבלי עשות חיל במוב-מעם ודעת ומבלי הוסיף לקח ומומה, להבין משל ומליצה. כי הסופרים עלו לגדולה לא ברכמתם וכשרונות נפשם, רק בעזרת תומכיהם המחזיקים במעוזם, לפיכך הרבו הסופרים לעשות חונף, לשבח, לפאר, לרומם, לעלץ ולקלקל לבי שעשה להם טובות ואמרו לפניו שירה חדשה, ותמלא כל הספרות שירי-ההלות (אדען) חסרי-הרעיון! — מעתה מוכן, אם תמכות מכתבי-העתים תחיה מצד יחידים, או המה בחוקת סבנה לנמנות סוזמטריה חישרת אל הקצוות ואל אשר יהיה שמה רוח תומכיהם ללכת ולכו גם חמה ייצודו עוד אחרים למרחפות. הלא מודעת היא, כי דיוס רבו המפלגות בקרבנו; גם עומדים גם מהלכים בנו, אנשי לצון ומחלכי על בגפי רוח הזמן עוד יותר מדאי, וכל אחד

מבקש לנצח את חברו ולמשוך העם אחריו, הרי שהתמיכה לא תתן היכולת להמ"ל לכלכל דבריו כמשפט, בלב פהור וברוח נכון ולהשיג התכלית הנרצה, ונהפוך הוא, אשר עוד תתעוהו מדרכו ותסלק ממרתו. ראוי היה לדעתנו, כי הממשלה הנדיבה, החפצה בטובת עמנו וכל הפצה להרים בכבוד קרן ישראל, היא תתן ישעה למוציאי לאור מכתבי-עתים שבועיים גם חדשיים, ובטובה תקצוב להם סכום ידוע בכל שנה מכסף מבס הנרות, להיות הכסף הזה טופיק להם להצטרבותיהם ולהוצאות מה"ע, עד אשר יכו שרשם בתוך העם, ומחסורם יהא מורגש לכל, כדבר נחוי, ואז שפע העם ינקו ומטובו ישבעו ולא יצטרכו עוד למשען וסעד היצונג. באופן כזה היו המו"ל חפשים לעשות את המוטל עליהם ולצאת ידי חובתם נגד עמם וארץ מולדתם, בגלותם אין העם למוטר בדרך יפה ובהשכל ודעת, להקשיב בקול הזמן וללכת בחוקי חיים; ובאופן זה עמדו כפרץ והורו במאמריהם, כי לא המודש והפלפול עיקר אלא המעשה. ולא הדבור בעצמו יפה אלא התוכן והתועלת, המוגעת ממנו ואין מקבלים שכר על הדרישה אלא אם יסודתה בהררי הנסיון ומגמתה להועיל, וככן נפל החיץ, אשר טחו אותו שפל, וספרותנו יצאה מן המצר, להתהלך ברחבה בארצות החיים ולחיות בחי העולם. ועם המו"ל השמיעו קולם כל הסופרים המכונים, בראותם כי שכרם לא יקופה ולא ייגעו לריק. והוא הדין טוב ונכון לעזור גם למחברי ספרים טובים ומועילים. וכל העם כשהיו שומעים את דבריהם, כדיות שמכתבי העתים והספרים המועילים נמנרו בזול וגשאו מדברותם על ענינים ומחסורים נחוצים, שהזמן נרטא, היו מקבלים לאט לאט תוכחת חיים ומוטר השכל, כי שונא תוכחת בער ועם כלו לא יבער לעולם!" וכזאת הועילה הממשלה לעמנו כולם, למקמנם ועד גדולם, לא רק לפרטים וליחידי מגולה, וכדאי הוא המון העם, שיקבל טובה והנאה לעצמו גם הוא מכסף מבס הנרות, הנקבץ ממנו. הן ע"י סעד כזה ויכל כל איש מהעם לקנות מ"ע וספרים כגול ולהשתלם מהם. ולדעתנו הביא הדבר הזה תועלת גדולה, כבתי הספר והרכבים, ואין צורך לימר כספרי הקודש שנרפסו מכסף הנזכר, גם בהוצאה קטנה יותר מאור. ותקווננו חוקה, כי שכה מכתבי-

העתים והספרים הללו יהיה מרובה מוהוציאה והגדילו לעשות, אם אך יהיו מסורים בידי אנשי אמת, אוהבי עם ודורשים טובתם ונודעים לתהלה בתבטתם ואומן רוחם.

ידענו כי יש יפטירו בשפה וילענו על אשר נאמר להועיל לעמנו במכתבי-עתים עבריים וספרים כתובים בשפה מתה ואשר לא כל העם מכינים אותה! אבל הלעג איננו עוד מופת נאמן, כי הרבר שמלענינים עליו הוא הבל ותוהו. וכול להיות, כי סבת הלעג היא בתוך הלעג, להיותו חוקר את הדבר רק מצד אחד, או אולי נדמה לו הדבר הזה טרוחיק לרע ונמבזה, מה שאינו כן באמת. כאשר כבר העיר על זה הרמב"ן ו"ל: „אין אכזיכט אויף דען זוביעקט (אויף דען לאכענדען) אללעס לעכערליך אויט וואס איהן צום לאכען בעווענט, דאסס זיין אונד שיינען איזט גאר ניכט אונטערשיעדען, דענן דער אייגנדרוק קעננע אין ביידען גלייך זיין. וויר מיססען אויף דען א בייקטייווען נרונד דעס לעכערליכען, אויף דא זיגנליכע אונגעריימטהייט צוריקגעהען, ווען וויר וואס לעכערליך איזט פאן דעס וואס לעכערליך שיינט אונטערשיידען וואללען. אין דיעזער בעטראכטונג קעננען וויר זאנען: אייגע זאכע קאנן לעכערליך שיינען אהנע אין ווארהייט דען אביעקטיווען נרונד דעס לעכערליכען צוא ענטהאלטען, ד. ה. אהנע אונגערייכט צו זיין." ואמנם כאשר נחקרה בגוף הרבר שאמרנו נראה, כי אין לחלעג כל שחר. על המענה, כי לשון הקודש היא שפה מתה והוכחנו בראש מאמרנו, כי היא איך מלה מקובלת, ואם אמנם איננה שפה מדוברת כדיום, בכל-זאת קרובה היא וחיבה ליהודים, מפאת קדושת עצמת, מפאת שכה טשתטרת אש דתם רוח אפם. ונוכל להשבה ללשון-ספרותית, שהרי גם באומות ולשונות חיות מצינו לשון-ההמון, או לשון מדוברת לחד וללשון חכמים, או לשון ספרותית לחוד. ועל המענה, כי לא כל העם מכינים אותה, ואם כן לא כולם יקראו את מכתבי העתים והספרים. גשפ: וזמן וכל עם ויחזיקים מכינים לשון הספרים, או הכי כולם קוראים ספרים ומכתבי עתים? כמדומה לנו, שרובם ככולם מהמון העם אינם יודעים קרוא ספר, וכמדומה לנו, כי לית מאן דפליג, שרוב בני עמנו יודעים לקרוא ומכינים בספרים, ביהודי יהודי ערי לומא,

זכמדומה לנו, שהמפירות וההשכלה השתפקו מאוד אלמלי הצליחו להתפשט ברוב המון כל עם; ואך תקוה רחוקה היא, שיהיו כולם משכילים, למקטנם ועד גדולם, הצרפתים להם יר ושם בגוים משכילים, ובכל זאת דלת עם הארץ שקועה ביון הכערות, ורבים מההמון אינם יכולים למשוך בשבט ספר ולכתוב. ונהי נמי, כי השפה העבריה אינה מוכנת לכל בני עמנו, הלא עכ"פ הייבים אתם להורות, שהיא בכ"ז מוכנת יותר לעמנו משפת רוסיה, ואם תאמרו-לכתוב בה ולהועיל על ידה, לבני עמנו*) הנה אך לריק תיגעו וידיכם לא תעשינה כל תושיה, אתם תכתבו ודבריכם יהיו מוכנים ונקראים רק בן מקצת אנשים, שאותם

(* ר' קאווער במאמרו בהולין (טור 3 שנה שניה) אומר: "שפת עבר בניים האחרונים הרעה הרבה מאלה הטעמים וכו', לו עמדו רבים וכן שלמים על קצה ליטעלאמור אחרת, כי עמה אין קן להגון הכושר אשר הביאו למין האנושי, בכלל ול עם העברים בפרט עכ"ל" — ובהולין (טור 17 שנה רביעית) יאמר ז"ל: "ואם כל אלה (כ"ל חלוצה הטבע וחוקים ומטעמים מקורות העולם וכדומה) יטעו אך בשפת עבר, כי לא ין ידברו אחרים ממנו, אשר כתיבת דברים נכבדים בשפת עבר, לא לעזר ולא להועיל, אך להפך, הדבר הזה יועיל הרבה מאלו, בהביאנו לבחורי ישראל מטע דגם ומטע לבי מחמדות העמים, אשר לא יוכלו קרוא או הכין בלבנות הין, לא כן שפת קדש, אשר קמעט אין לך קלס בישראל, שלא יבין שפת עבר וכו'. וידעתי כמה בחורי חמד, אשר לא ידעו כל שפה ועמה המה נראים כל העם, אך העבריה השיחה בנו רוח חפץ אל השפות היפות ואל תחנתן, אך היא האים בניינים בין הפאנאטיסמו והציוויליזאציע לילדי ישראל. זאת עמתי לפני סופמי עמנו וקאה כי יקבלו את האמת ממי שאמרה, כי דברי הא נוסדו על קורות ההשכלה במאה האחרונה הזאת, אשר אין אים סיכויבה על פניה (והוא לבדו יוכיח זאת אח"כ !!!) כי אך בדקך הזה נלכס למועלס להסקיל. ואל תגרה, מרבי ההשכלה בישראל" אשים דבריה, כי יתמו כידו המאחרים, להוציא תבוריהם בשפת עבר וכו'. כי אך בזה נריס ההשכלה ביישראל, כאשר כבר הראה בהשכל ודעה החכם השוע אחד ממתי החברה ה. ל. ראזענטהאל במכתבו, הרפס בהולין טור 5. עכ"ל — ידעו סיו ולא אני, שפתינו יטעו בו, כי הוא דובר מהפכות ועוד יש בידי תצילות הרבה מההפכותיו, שאין ברצוני לפרסמן לע"פ. ובכל זאת לא חל. רי מרגליות, להוציא מפינו בהולין (טור 12 שנה שניה) דברים כאלה, "לא סר ה. קאווער ממערתו, אשר לקח לו מראש וכו' וכו' בהיותו במחלו המייס יומר חשקים ויך תמיד על מהלכו המדע והישר (!!!) הוא וכו' והנה מוסר אה ה. קאווער ואלו מהללו למשפט הקטל ושפטו אורס העדה, ועמי לא יהיה בם.

אינכם צריכים כלל להורות המחסורים ותועלת ההשכלה, ולפניהם הלא פתחים כל מכתבי-העתים וספרי הגוים, אמנם יתר העם ממדרגה הבינונית/ כמו בעלי-בתים לאודו ה" והצי-משכילים והרבה מהמלמדים ותלמידיהם, אשר למענם חרדתם את כל החרדה הזאת, כמה יעמדו מרחוק למכתבי-עתים ולא ביד וקחו, כאשר זה הורה הנסיון במכתב-עתי, "השחר" ואחריו במ"ע, "ציון" אשר לא האריכו ימים ואך מעטים היו קוראיהם, וגם המעטים האלה היו מהמשכילים היודעים לשון רוסיא וקוראים ספריה, לא נגזרו חלילה אומר, שמכתבי-עתיים בשפת המדינה אך דמות, הן תועלתם חבה וגדולה מאוד בזאת, אשר יעירו ויעוררו את משכילינו, לכתוב ולזכות בני ישראל לעיני העמים, להשיב לחורפיהם, דבר ולהניד עליהם ישרם** כי לא נופלים אנתנו מכל חורשבי אמצענו במדות ישראל, ובאהבה למולדתנו הכרוכה, ובדבריהם הנכונים יפעלו על לבות הגוים, לעשות עמנו טובה והסד אבל לפעול על לבות המון עמנו ולגלות אונם למוסר, להשכיל להועיל, הנה התכלית הטוב הוה לא נזכר להשיג לע"ע רק באמצעות שפתנו הקדושה ומאוד צריך הכירי החכם והאזענטהאל במכתבו, הנזכר בהערה, והם: ,עלינו לתמוך ידיכל תופש עט בלשון העמים, אשר בצלם נחיה, למען אשר יכו בלי חמלה אלה הורעים, אשר מודיע למ ואמונת הכל יחפאו עלינו בוז וקלון וכו' ועלינו לתת משפט הכבודה לשפת עבר, בה אך בה נוכל לחדר את נגעי עמנו, היא תורה לדעת יהוה תרפא כל מכותינו. " ולא רק בעזרת שפת עבר לובד לפעול על עמנו, כי גם בעזרת שפת יהודית המדוברת** אסוחפצנו להשיג איזו תכלית, עלינו המוציפט לבקש אמצעים טובים, שעל ידם נשיג אותה לבטח, וערך כל אמצעי ישוער וישקל לא לפי

(* והלאה יאקס להחכם מ. מרגליות בעד עמנו, להציק חכמי התמוד לעיני העמים ולשום לפיקס מא ידים מקורות ישראל כשצדו היקר והחמד — Очерки жизни и деятельности "русских и израильских ученых и государственных деятелей" כאלה בהמורה.
 (** זכרה אלה לטובה להחכם לעדערויים, אשר התעורר להוציא לאור מ"פ, ק"ל מ צ"ר" בשפת יהודית המדוברת לזכות בו את המון בני עמנו, להכניס במקרה הדבור ומטעיות. בדאו ורלוי הוא מה"ע המועיל הזה למעדהו בעד כסף מרובה.

תכונת עצמו, אבל לפי עזרתו להשגת התכלית הנרצה. תהיה לה לשון עבר עתיקת יומין וקצרה מהכיל המושגים החדשים כמלותיה, תהיה לה גם מטה, אנו אין לנו כעת עסק בזה; אנהנו יודעים רק זאת, כי היא אמצעי טוב ונאמן, להשכיל על ידה בני ישראל ואנהנו מחויבים לכבדה, אם גם לא בנינה, כדעת אחרים, עכ"פ בנין פעולותיה המובנות. ואם הפעילה ותפעול פעולות טובות, על זאת נשאל עוד הפעם פי הנסיון. יאמרו נא משכילי ישראל, ישנים גם חדשים, אם לא על ידי שפת עבר וספריה נתגלגל להם הדבר, להתעורר מתרדמת האולת ולהגיע אח"כ לתור המעלה! יאמרו נא גם רוב המשכילים, המסתופפים עתה בכתי-הספר השונים, אם לא היא היתה הסבה הראשונה להתעוררות רוחם וצמאונם לרברב חכמה ומדע! יאמרו נא גם הרבה משונאי לשון עבר ומוזיקה, אם לא היא היתה להם הנשר לעבוד עליו אל לשונות העמים ואם לא ממנה יתר, ממנה פנה לידיעותיהם! יודו נא גם חסידים הרבה ויושבי בית המדרש רבים, כי בסתר לבכם כבר התלקחה המלחמה בין השכל וההבלים ואין שלום בעצמותיהם מפני הספקות והרהורים, שהפילו בקרבם פתאום איור דברים של מעם מספרי ישראל, כספרי, קנאת האמת, "ה צופת", "כחינת הדת", "ה תורה וה פלוסופיא", "ת עודה בישראל" וכדומה, יודו נא אם לא ככל עוז התאמצו בתחלה להוציא מתוכם חין הספק השנון, כהתאמץ היה נפצעת להסיר החנית מלבה, והחץ הזה אמנם יצנה בקרבם יותר, כפי אשר יתאמצו יותר להוציאו! ... יתפלספו, יתחכמו למו שונאי שפת עבר ויהנו עליה דיק, בכל העולה על רוחם, ואנהנו בשם הנסיון נדגול ונאטר, כי רבות פעלה, כי רבים הקיצה משנת האולת ועצומים כל משכיליה! — ובכח הנסיון וקורות השכלת היהודים במדינות גרמניה ביטי מענדלזאהן וסייעתו, נאמו עוד הפעם, כי טוב ונהיין להוציא בארצנו מכתבי-עתים בשפת עבר ולתמוך את המ"ל ביד מלאה ופתוחה, שיעשו מלאכתם באמונה; המה יהיו העורק, אשר יקשור את היהודים כאבה לנוף נוי איחופה הנאורים, להתחמם מאורן, ליהנות מהשכלתם, להתרנש טהרנותיהם ולשאוף אתם רוח חיים. משפת עבר תפתח השכלת בני

עמנו, על ידה שפע עמים וינקו, ילקחו לשונם וינאמו נאום ארץ מולדתם!*)
 ובסוף נאמר, כי השתלמות היהודים תלויה משני דברים הכרחיים: מתקן מצבם הפנימי ומתקן מצבם המדיני, ושני הדברים האלה אדוקים ואחוזים יחדו, כרוח וחומר, עד שלא יתכן לדמות האחד מבלי מציאות זולתו. ונהיין מאוד, שהתקן מצבם הפנימי יעשה ברוח היהודים ותכונתם, ברוח דתם וברוח שפתם ולמודייהם ועל פי אמצעים פנימיים, כי טכנולת החיים היא, אשר הגידול וההשתלמות תתחזה ותשתלם כהדרגה מכת פנימי ועצמי. כל חי יונק מהוצה היסודות הדרושים לו, וכבואם אל קרבו יעזרו להשתלמות חייו על פי דרכו ושבעו נבדל מזולתו. הרי שתכונת החיים היא משני תנאים: משפע יסודות היצונים, שהם המזון והכלכלה, ומהיכולת לעכל היסודות ברוח פנימי ולמוות מהם את הוט החיים, איש איש לפי תכונתו ושבעו, וזאת גם תורת חיי העם! לכן הממשלה הגדיכה, והוצפה בחיי עמנו, היא תתנהג עמנו כמו החולדה, אם כל חי, תפתח נא לפנינו את אוצר החכיות בעולם המדיני, את אוצר היסודות האלה, הנחוצים לקיום חייו, ונתן גם להשתלמותו הפנימית להעשות על פי אמצעים פנימיים, כפי שבענו והכנתנו. טוב ויפה הדבר, שבנוגע לתקן מצבנו הפנימי תהיה הממשלה רק כעוזרת, ובנוגע לתקן מצבנו החיצוני תהיה הסכה הפועלת. ר"ל: השתלמות מצב יהודים הדתי תצא מסקור ישראל ותסובב על פי אמצעים נאותים ולמודי העברים ושפתם ועל פי אנשים חכמים, המבינים אותם לאישורם, רק שהממשלה הגדיכה תהיה מנן להובעברתה תסך לה; והשתלמות מצב יהודים המדיני תסובב רק על פי פעולות הממשלה עצמה, אשר תמשכם הסד ותאיר פניה אליהם, לתת להם זכיות ויסודי הדעים, שעל ידם יוכלו להועיל לארצם בהשכלתם וכשרונותיהם וגם ימצאו מהם חיות ימים.

*) הדבר קצת לא נעלם מעיני קשר הסמולר לכיניק א"ו, אשר בסיומו הסלים (בגניאל גוטנדינקער) בגלל ק"ו, עלתה מתחשבתו בשנת 1864 למח למכתב עמי עברי מסלבים זצ"ל וסודיש ו"ל סג"ל: פסגלי סמולר. וסנה נקראתי אני וסמכס הגדול ס ל א י מ ס ק י, לסוף לוד אה ס"ע קבוא ולסלו כמספס. ולנסתה סגלים בלמו לו מווס דקמו כדכל הסגלה היסודים וסלסנרלממע ענוכס ע"י סמכס ככ"ן טוסס דלוט. אבל סקסוס ידועוס לא י"ל דקסיון סגול קסו אל ססועל.

הדברים האלה יורונו הסבה הנכונה, מפני מה לא עלתה עוד ביד הממשלה לתקן טעם-יהודים הפנימי הרום, כאשר עם לבבה? זה כמה שנים, אשר בהשגה הגדול פקחה עיניה לטובה על היהודים וכסף רב מאוד הוציאה מטכס הנרות, ליסד בתי-ספר בכל מקומות מושבות בני ישראל, אף ידה יסדה שני בתי-מדרש רבנים, וחתן לנו באהבה רבנים חודשים למורי דרך, ועינינו הלא הוואת כי היציאה מרובה מהשבת בתי-הספר עומדים בתוכנו — לדברי הכל — כ"פ המדרגה, מבני תלמידים באים לשקוד על דלתותיהם ורק ועיר שם, זעיר שם מלדת העם יבואו שמה. הרבנים נכזים ושפלים הומו בעיני עמנו וידיהם קצרו מלפעול ולעשות, כאשר השבה עליהם הממשלה בתחלה. כל התקנות האלה אך כזמורת זר הומו בקרבנו ועוד לא הצליחו להכות שורש בלב העם. — הסבה האמתית לזה היא, אשר מצד אחד לא תהיה הממשלה פועלת לחיותה נוטה להאמין בדעות מקובלות על דבר היהודים, כי עם תועי לבב הם, עצלים ונרפים והם לא ידעו דרכי ההשכלה והמדות, ולזאת לא תתן להם עוד זכות ומשפט, להאחו בכל מלא רוחב ארצה ולהתערה שם כאזרה רענן ותמנע מהם דיסודיות, הדרושים לחייהם. מקור נגעי כל בני אדם הוא, אשר אנהנו עלולים — אם מעט ואם הרבה — להאמין לדעות מקובלות וכל שמועה אם קבלת היא נקבל אותה ומה גם אם היא עוד עתיקה, והאנשים המעבירים אותה עוד רוצים כלכם, שתהיה אמת, וא"כ לא ישימו לב להביאה לפני כס הבקורת ולהקור, אם שורש דבר נמצא בה . . . במזוהם אנהנו בישרת הממשלה, המתאמצת בטובה להעלנו משפל המדרגה, כי הקשיבה ברצון את דברי מצדוקינו והפצה בהצדקנו, אבל עוד לא יצא מלאך מליץ אחר להגיד עלינו ישרנו ולהראות ילך בכח הנסיון היומי, שאנהנו לא שקועים ככה במצולות הבערות, כאשר יחשבו עלינו. פעולת המליץ היתה, לא להריק עלינו מנפשו שפעת מליצתו ולא לקחת עמו דברים נמלצים הרבה, אבל רק להתחנן לפני כס ממשלתנו הרוממה והישרה, כי תצוה לעשות ספר-סטאטיסטיקי ערוך בכל מכל מעשי העברים, החוסים בצלה, או עין כעין תראה, כי בקרב היהודים יש נטיה עצומה להשכלה ולא גוי אוכד עצות הסה, תראה כמה אכטודידאקטים (לומדים ומתלמדים מעצמם) בנו, הרבה יתר

מאוד מאשר בכל עם, וכמה חכמים וסופרים בנו, אשר למדו מעצמם והצליחו לעשות להם שם עולם בארץ. ואפילו אלה שקנו חכמה בכתבי-הכפר ובכתי מדרש המדעים, רובם ככלם לאבטודידאקטים יוכלו להתחשב, מפני שהפכה למעלת חכמתם בעצם וראשונה היתה התעוררות עצמית והלמוד ביוחדות. כל חכם וכל איש גדול בעמנו הוא לרוב קמשפחה דלה, אשר הדין לא יכלו לו גם הואילו-ללמדו תורה ודעת ועל כן היה למשל בקרבנו, "הזהרו בבני עניים, שמהם תצא תורה!" בקרבנו יש לומינאספיוס-עברים הרבה, אשר תולדותם והשתלשלות השכלתם נפלאו במאוד מאוד, ואצלנו אין כל חודש הוא, לראות בני דינים ודומיהם מלדת העם גולים בעל שלחן אכיהם ונודדים לבקש תורה ודעת! . . . מי לא ידע את הסופר המצוין רבי יצחק בער ועווינאהן, או מי לא שמע את שמוע חזקם אי יבענ בוים, המשוורר והמהנדס, הנדע לתהלה ומי אפוא לא יראה בכבוד החוקר ומהנדס המפואר ס לא ני מס קי נ"י אשר חכמי הדינים, בהומביאלדט, ואקאבי, בעמעל ואובאראק נתנו כבוד לשמו, או מי לא קרא דברין הסופר בשפת רוסיא המליץ המהולל יוסף דא בינא וויץ, אשר תהלתו מלאה בכל מכתבי העתים? וזולתם עוד יש בארצנו חכמים וסופרים, מליצים ומשוררים למאות, אשר כמעט כלם אכטודידאקטים הומו, ומהם אשר עתה הם מנציאי לאור מכתבי-עתים, גם פרופיסורים ושירים גדולים ונכבדים. . . ומבלעדי אלה כמעט כל העם, אנשים ונשים, קוראים ומתבכים ומתפללים מתוך סדורי תפלה לבדם, א"כ אין אנהנו כועדים וריקים. תראה כמה וכמה מיני בעלי מלאכות ואמנים טובים בתוכנו, הרבה יותר בערך אל גויי ארצנו; יש בנו כנאים, חרשי עץ וחרשי ברזל, צורפים וציירים, ועושים בכל מלאכת מחשבת, תופרי בגדים ומנעלים. — גם נושאי סבל בנו, חוטבי עצים ושואבי טים. וכדומה. ומעולם לא האוינו עוד ולא שמעו תלונה בגבול ישראל, כי ולכו לבקש אומנים ולא ימצאו, אדרבה דרך האומנין לחזור על המלאכות והחזיקו שבעים ושבעה בכנף מלאכה אחת לאקרי לחמו נאכל! ומחולל שמה'י, מאוד רבו בעלי המלאכות בקרבנו, אם כי לא היו לנו עד כה בתי ספר לעבודת מלאכה, והם רובם טובים עד שאפילו אומות העולם קהדרים אחריהם!! ולכמה היו בנו גם עובדי אדמה,

לולא נרדפנו על צוארתו מימי קדם ולולא הורגלנו לשמוע, כהמשורר בחלוקת הארץ של החכם שיללער, כי האדמה כבר נחלקה ואין לנו חלק ונחלה בה, זולתי אולי בשמים... א"כ הלא יגיד הנסיון, כי אין אנחנו עצלים ונרפים, ואם יראו אותנו על אנשים רכים בנו, שהם באמת בטלים ושובתים מכל מלאכה, הנה נראה אף אנחנו לעומתם אל המיוחסים העצומים מלידה ועל האריסטוקראטים הרבים מבטן, שיש בכל גוי וממלכה, והם כהזכרים העצלים כבוורת של דבורים, האוכלים והיונקים את הלשור מכל אשר יאספו הדבורים הפועלים והחרוצים רכים הם המיוחסים העצלים והפאריזיטים, אשר אותם מאשר אתנו. קה נעשה והיא גזרת המבע על כל גוי הארץ ורמשים גם יחד!... ובכל זאת אנחנו בטוחים, כי אלמלי נשתנו עלינו העתים לטובה, נתמעטו גם מיוחסנו ופאריזיטנו והכטלנים שבדור ולא נופלים היינו מכל היהודים, שבממלכות גרמאניה, צרפת ואנגליה ובארצות הברית באמעריקו. והם הם עוד יוכיחו עלינו בטעמדם המדיני והמוסרי וכמצבם הטוב, כי אנחנו מוכשרים להשתלמות ונוכל להצליח ולהועיל בחברת הגוים, הם יתנו עדיהם כי הסרון השתלמותנו הוא לא מסבות פנימיות לבד, אבל מסבות חיצוניות, הן הזכויות שקיבלו המה בארצות מושבותם, מהצי המאה שעברה, הסבו שגוי גדול כרוחם ובהנהגותיהם. על ידם יצאו מד' אמות של הלכה, שהיו כלואים שמה כמה מאות שנה, ללכת לאור באור החיים לקנות להם ידיעות דרך ארץ והשכלה הכללית. ובמשך חמשים שנה בערך השפיקו לעבור בדרך השלמות מרחק כזה, אשר יתר העמים עברוהו רק במשךחמש מאות שנה!*) עוד תראה הממשלה, כי חוטאים שורדים ורוצחים מעטים בנו בערך, נשינו נשי חיל וצופיות הליכות ביתן, במה בהן לב בעליון, כי לא תענבנה על אחרים, הלומי יין לא נראו ברהובותינו והרבה הרבה חברי חסד וצדקה נמצאו בקהלותינו, א"כ אין אנחנו בעלי מדות רעות. תראה, כי רק דעות מקובלות ושמועות לא נכונות מנעו את המושב מסנו. — ומצד השני לא תזויה הממשלה רק כעזרת בתקן מצב יהודים הדתי, אבל פה היא פו ע לת ולא תתן

*) ראה קאה. לנקסיקאן על מאיר, מהדורה טיולה. חלק IX טו 677.

את מצבנו הפנימי להשתלם בעזרתה מעצמו, כפי רוח ותכונת היהודים וכפי תכונת למודיהם, ונהל בהשקפתנו על בתי-הספר. תכלית בתי-ספר העברים, הנה בלי ספק לא יצא מכלל כל בתי-ספר העמים, שתכליתם מסתעפת לשנים, שהן באמת אך אחת. (א) לחנך בני הנעורים על כרכי הדת והאמונה, ולזאת ילמדום תורת דתם, כמשפט כל גוי וגוי; (ב) ללמד אותם ידיעות דרך ארץ, שעל פיהם יוכלו להועיל בחיי החברה להם ולזולתם; סוף דבר, יכשירום להיות בני אדם וחברים במדינה מסודרת, שכל עצמותה והרכבתה היא מאנשים מחונכים בדעת אל וכיריעות העולם, ומלכותא דארעא מטובה לעד לעולם במלכותא דרקיע, כשני עפרים תאמי צבית, וא"כ יהיו בתי-הספר נחוצים מאד, כי מהם יצאו אנשים מזוינים בכל הדברים, הנחוצים להועיל לעצמם ולהמדינה. כמשפט בתי-ספר אלה נעשה לבטח בתי-הספר המחוזיים בקהל עדת ישראל, והוא לעשותם לבני אדם, היינו להרבות ביראת ה' וללמדם דרך ארץ וחוקי חיים, למען יהיו בהם. ואין ספק, כי למוד הדת. נחוץ הוא כ"כ לילדי העברים כמו שהוא נחוץ לילדי הנוצרים ומלכותא דארעא תבקש מאלה ומאלה דת ואמונה, מבלי הביט אם דתיהם שונות, רק שיאמינו במלכותא דרקיע ויהיו בעלי אמונה שלמה, כי ראשית מדינת יראת ה' כאמור. אבל ללמד בני ישראל דתם כראוי לא יתכן רק בלמוד לשון הקדש, שבה נכתבו התורה והמצוות, כי בלי תבנת הלשון על כוריה נמנע אמונה תמה ובוררה; ולמוד לשון הקדש בעצמו הוא קשה, כלמוד כל לשון חדשה ומזרה. ולפי שאיננה מדוברת הלא נחוץ ללמודה רק מטפריס הרבה ישנים גם חרשים ומלמודים שונים; ואל זה ירדש שוב מורים משכילים יודעי הלמודים העבריים ומיב דרך למודם, הנאותה להם. מבוואר מזה הקרה למוד הדת בכלל ובפרט, וממנו הכרה למוד לשון חקודש, וממנו הכרה קריאת הספרים ומורים טובים והכרה סוד הלמוד חיפה, המסבים עם טבע הלמודים. והוא תנאי גדול בקיום בתי-ספר העבריים, ולשוואי יומנו אמנם. נראה בעיניך התנאי הנחוץ הזה. — השגות כל בות ספר מסרה הממשלה ביד איש, אשר לא מורע היהודים, שהוא בוודאי לא יוכל לכלכל דבר בית הספר ברוח היהודים

ואינו יודע כלום ממשפט למודי העברים, ועוד יכול להיות כי ישנאם בלבם. וזה פעמים רבות הורה הנסיון, כי הטשטושים הללו חרפו את נערי בני ישראל בדברים מגונים ונדופים ויכזו אותם ואת תורתם. ואנחנו היודעים ועדים, כי בכית-ספר גדול אחד נדפו הפקידים הנוצרים דת העברית לפני התלמידים, והמורה היהודי בשוכו מבית הספר לכיתו נאנח על זה באוזניו מיוצר לב וימאן לאכול ולשתות מביוון וקצף! עוד זאת, המשיגוים הנוצרים, אשר לרוב המה לא מזומרים בדרכי החנוך, חושבים את עצמם לשופטים ושוטרים, ומשיגוים יותר לדברי בתי-הספר החיצוניים ולא לבלבלתם הפנימית, והם מתנשאים לא רק על התלמידים, כי גם על המורים-היהודים, עד שיכזמו עליהם בחרפה ויבשו לשכת בחברתם, במכתב עתי, "Pasebety" יסופר; מעשה כמורה מצוין אחד כתניני בית מדרש הרבנים דויטאמר, שנדהף מחברה אחת, אשר שם היתה אשת משיגויו הנוצרי, באמרה כי חרפה היא לה, להיות בחברה אחת עם יהודי. ומעשיות כאלה ידענו הרבה מאוד, אשר המשיגוים מביים את המורים העברים* מוזאת תרפינת ידי המורים, אהבתם לבית הספר תתקדר ועבודתם תהיה עליהם למורה, וכמעט כל מורה בעל לב רגיש, יבקש עצות לעזוב מקום משיגויו, וגם בעבור זאת יתנהל הלמוד בבתי-הספר בעצלתים, הן לפי שהמשיגויה הוא נוצרי, לכן יתבטלו התלמידים מלמדם בשבתותיהם וחגיהם ובשבתות וחגי המשיגויה. — והיה בית הספר כבית הרצים (סאט), אשר אם כי בעל הבית הוא יהודי, מחויב הוא לשכור משיגויה נוצרי**).

(* מורה אחד מקטעטעין יבן יסאון בעמלן (גומר 1 טה טעיה) דגנרים כאלה: "מי מהמורים העברים לא ידעו גסוף דוחם כל רעים מהמשיגוים, אשר יכזוהו אכסס עליהם ומלחם א"ע דער וזוויים קשה בכל חוקק וזו, והאורים נכעיס וכו', לם הוא (המשיגויה) מתלך בנאף בחכמה מתחסיס בקוביא ויקן מהדעמוו נכבון היום ולא יבא לענדמו, מי יאמר לו מה טעלה, אך אם יקרה, מהמורה העברי דאזו טנה יתאר דנפס חלדים לנאח אל מבענתו, ויכיהו הטאצנדעיל וינלעמו דעני התלמידים. אם ישנו פנים בויבל להמתיק סוד בעניני גיט"ס הוא ודעמו כל-העלונגה".

** והכאלה הגדולה על אחיהו דבריו נידון המשיגויה הוא, אשר הממשלה בעצמה חרטה וזף, והרסה זה לא נעיר לנקות גס מביגוים נכרים. ובאזו מקושות העעעיס, אשר

גם בקור בתי הספר, הנעשה על ידי מבקרים נוצרים, לנו לדראה על עויבת חתנאי הראשון שזכרנו, כי מה יוכלו אלה לשפוט על למודי העברים, אם אינם מבינים אותם כלל? והם שופטים אך למראה עיניהם, אם התלמידים קוראים לפניהם במהירות בלי הפסק, כסוס שוטף במרוצתו, סימן טוב הוא להם, ומזאת יוציאו חמוד משפט מעוקל, האומרים לדע טוב ולטוב רע!*) הן אמנם בכל גליל-למודי יש יהודי-טלמוד אשר עליו לפקד בתי הספר, אבל היהודי הזה אך אורה יקר ולא מצוי הוא בבתי הספר וככיכבא דשבת יתראה אך לעתים רחוקות על אופק הנוך העברים. ומפי מורים רבים שמענו אומרים עליו לאמר: "באוזניו שמענו שמעו, אבל אלהים הבין דרכו והוא ידע את מקומו!". ומלבד רעה הוליה זו ומלבד סדר-הלמוד, שאיננו מתוקן היטב כפי טבע הלמודים העברים ואשר עליו יצטקו היום על מורי בתי-הספר, ומלבד גם הלמודים העברים בעצמם, שאינם מתוקנים ונערכים לפי הצורך ולפי היכולת ומבט הנערים, הנה עוד רעה חולה, אשר על המורים ללמד לתלמידיהם את למודי העברים בהעתיק לשון אשכנז, אשר לא ידעו את שניהם! והוא דבר לא יסבון כלל, אף אמנם כי יפה וטוב הוא לעינים, ולהמתכונן לאריות חבל לא חרש הוא לראות לפעמים דברים, הגידונים לבף חוכה ובלה לועג להם וכאמת אינם כה נכזים ורעים עפי' הנסיון, וכן להופך, דברים הגידונים לבף זכות ומקובלים למזכרים ולמועילים, והנסיון יורה בצדק, כי לא כן הוזה. ד"מ להעתיק את המורה לתינוקות של בית רבן בשפת יהודית המזיכרת ולזעתיק במקום שיחברו מלין, את המזבח "דער מזבח אורים ותומים", דיא אורים ותומים "המשכן", דער משכן" ובדומה, הנה דבר בזה ללעג ולקלס, וביחוד מתחכם צעיר כי

שם נהגו משיגוים עברים, נסמנו בלוח בתי הספר הטס לשבת, ורבו התלמידים, כמו שחכרנו וזה כנה פנוים נוכחי העמים העברים.

(* לא קחל שמעו מפי התלמידים עלמם, אשר הספאנו במחוק, איך הגימו לרעום מבקריהם בקריחתם האטיבית, אם אמנם כי לא ידעו מה שפיהם מדבר. ולנחנו נדע בתי חנוך כאלה, שקנו להם בנדק כזה, שם טוב, ובאמת נופלים תלמידיהם הרבה הרבה מהלמודי "החריש" בדיעת למודי העברים...

ישמע זאת, או בכלל העתקת הלמודים העברים. לשפת יהודית, יתעלה כמעט מכאב לב והוד פניו יחפך עליו למשחית, ואמנם להעתיק הלמודים העברים בשפת אשכנז הוא יפה אף נעים ומוצא חן ושכל טוב. וכאמת הוא אך דעות מקובלות ועונו ביד הנסיון להבחישה ולחראות, כי לא העתקת האשכנזית היא העיקר לנו העברים וישבו ארץ רוסיה... אני הגבר (ועוד אנשים רבים למאות ולאפים וכמעט כל מורי בתי הספר) הייתי תלמיד הלמודים ההם, שהעתיקו לי פשוט המזכה "דער מזכה" וכדומה, ובה"ש עורני צעיר לימים הוקמתי מאת הממשלה למורה בבית הספר לנערי בני ישראל והעתיקתי לתלמידי, כמוצוה עלי, המזכה "דער אלטאר", ובכל זאת אפונה אם תלמידי יבינו את השפה העברית יותר ממני, ואפונה ג"כ אם מהעתיקתי יתאשכנזו יותר וידעו אשכנזית? כי באמת מה יתן ומה יוסיף להעתיק לאדם דבר אינו יודע בשאינו יודע? הלא המלה "אלטאר" זרה היא להילד כמו המלה "מזכה". ומה בצע כי נעתיק לו מזכה והוא אינו יודע גם פתרון העתקה, והיה אם ישאלנו מה הוא "אלטאר" נשיב לו בלשון רוסיא: "жертвенник", וכאשר ישוב לשאלנו גם פתרון המלה הזאת נשיבהו בלשון צרפת וכו' וא"כ אין לדבר סוף, והילד עוד יתבלבל ולא יזכור לא את השם מזכה בעברי ולא תרגומו "אלטאר" בלשון אשכנז, מאשר יכבדו מאוד על כח זכרוננו, לזכור, כלי הבנה, שתי מלות זרות ומה גם שני ענינים שלמים זרים!*

(* דברי אלה, הנדפסים בהמליץ נומר 44 שנה חמישית ומקבלו ה"ל והכו שורש, עד שהתמכיל לנדרערוניס בדברו על משבון חזרה "מסיני השכלה בישראל" יאמר במליץ נומר 21 שנה ששית כחשם משנה: "גם חברי החברה פה בהתחלפת במורף העבר להועץ, לכוון בקריאתו מחלקה מהועד החליטו כזאת, וכו' כי בהעתקה ספרי הקדש החפלות לילדי פולין ורוסיה ללשון אשכנז עפ"י התנוס הרנוצנין, יכבדו על התלמידים והמורים ללמוד שתי לשונות זרות להם כזאת, שפת עבר העתיקה הקלרה והכבדה ושפה אשכנז נקיה, שנעלמה מהם, אפס כזאת הפלא איך אנשים, האסלימים לדעמו בהעתקה אשכנזית לא ילמדו זרה שזה גם על העתקה רוסיא ולומר גם עליה: "כי יכבדו על התלמידים, ללמוד שתי לשונות זרות להם כזאת" — אמת, לנו ישיבי ארץ רוסיא נחוץ מאד ללמוד לשון ארצנו, אבל הכי בדקך זה יזכה יער עברי ללמוד ארצנו, אף שהתחשף לו

בהיותי מורה הייתי מצטער תמיד על זה, אשר יצו את המורים, ללמד לתלמידיהם גם בהמדרגות ההחיות בהעתקת אשכנזית, באשר שהתלמיד לא יבין ולא ידע עוד את שתי הלשונות גם יחד, והמעט אשר בהעתקה האשכנזית לא יתכן לו להבין מלות לשון הקודש, כי בהעתקה עוד תהיה לו למוקש, להביא המלה העברית כצורתה בכח זכרוננו ויתרוצצו המלים בקרבנו. וזאת הלא יודע, כי בהעתקה אינה שומרת המליך של הלשון הנעתקת, רק את הכוונה, ובניין דידן פתרון כל מלה ומלה כזויתיה אך היא העיקר. היתכן כי ילמדו ילד-רוסי לשון צרפת בהעתקת לשון אנגליה, אשר שתיהן מזרות לו? ומדוע אפוא יצו ללמד ילד-עברי לשון הקודש בהעתקת לשון אשכנז, בלשון כזו, אשר על הרוב גם המורה לבדו מנגמם בזה? והדרך הזו ידע מאוד להכנות הלמוד העברי על אופניו, ובצדק החליט השר החכם פאסטעלט בספר הזכרונות שלו, כי בלמודי העברים יותר נראה מצות אנשים מלומדה מלאכותית. ויותר טוב היה לדעתנו, לו השתדלו להעתיק להילד בלשוננו, "החזועה" לו, עכ"פ עד שיקנה לו ידיעה מה בלשון הקדש ובלשון העמים ואז טוב ונכון יותר להעתיק לו הלמודים לשפת רוסיא, אשר היא לשון מולדתו, ולא לשפת אשכנז הנכריה. וכן צויתי למורה בני היוד, להעתיק לו התורה בלשוננו היודע לו, והגני רואה עתה בחוש, כי יבין למוחו יותר מבני גילו, המוצפצפים בלשון אשכנז ואינם יודעים מה ורבים מהמורים ואבות המוצפצפים והמחוגים

לעתקה שפה עבר, אשר שחיתן זרות לו כזאת? ואך אפוא יתכן לו לאדם ללמוד שפה חדשה וזרה ונבלי עזרה השפה האודעת לו? — ועליו לדעת, כי הנפדים כזוהם אל בית הספר ידעו רק אף שפה יהודית, קאדוצרה ציח הוריהם, וא"ל בהכרח מהם צחמלה החלוצי ללמוד על ידן לשון רוסיא ולשון ספרי קדש. ומה יושל לכלל ולערוב לשון ארצנו בלשון קדשו, אף וכלו ללמוד אף קראשוקה מהספרים החזורים לה. בדקך כזאת נפסיד יותר ללמודי העברים, מאשר נושיל ללמוד לשון מולדתנו. על הובני עימו המשפט להרמיט מוחלל ודועש שפה הארצית בכל יחמון העם, עד שבניהם יהיו מדברים בניהם לשון רוסיא, וזו, ומבין מולדתו, שיחמיל ללמוד ספרי הקדש, אך בהעתקה בלשון רוסיא. — אבל לעוצמת שפת ענגים והנחמה שפה המדינה בהמון העם לא יוכל להיות האנצני היחיד העתקה הח"ך והכד החלקים והספרי חזרה האמונה בשפת המדינה, כאשר

שטען לעצתי והמה מודים לי כהיום. מעתה צא ולמד אם סדר הלמוד הזה קשה בספרי הקדש, על אחת כמה וכמה ברכ"ם וחיי אדם, אשר הילד אינו יכול לקרות שם. גם את המלות מחסרון הנקודות, וכמה פעמים קרה לי לפני, לשמוע את תלמידי, שהעתיקו לפני הלכה אחת ע"ד מצות אנשים מלומדים, וכאשר צויתי להם לקרות בפנים הספר לא ידעו בין יסיגם לשמאלם, ואם הדבר הרע הזה איננו אחד מהסבות העיקריות, עכ"פ הוא אחד מהסבות הנצרכות לשמן לבתי ספר העברים בארצנו, ולבתי יעשו חיל. —

הלא נאמין להוכיח מצד אחד שפלות בתי ספרנו, מפאת שהמומשלה לא מסרה דבר החנוך ליהודים, לחנך הנערים בהשכל ודעת כפי תכונתם וכפי תכונת הלמודים העברים, עד שבתי-הספר אינם ראויים כמעט להקרא בתי-ספר עברים, ששם ילמדו גם לשונות העמים וידיעות דרך ארץ אבל המה בתי-ספר נוצרים, ר"ל בתי-ספר, העומדים תחת השגחת משגיחים ומבקרים נוצרים, ששם הורשה ללמד, כמפל, גם למודים עברים לא בסדר היפה והנאות להם. ובהשפלה החלק הדתי ולמוד-הלאומי מתכלית בתי הספר ישפלה ערכם וגם פגול המה, לא ירצו ליהודים, ועד שנושאים ונותנים היום, אם יש צורך בבתי-הספר העברים להנחם אם לא, אנהנו מבחישים במציאותם ונשאלו: איה המה בתי ספר העברים? הכי באמת יש בתוכנו ובירשותינו בתי ספר עברים? ומצד השני סבת שפלות בתי-הספר היא,

יחשבו לחיים, כי העם יושע ויעמוד נרחוק מפריס גלה, הסכודים בטיהם. והאנס האומני המכב לרין עוד לאומני אחר, היינו לשם עלינו גופא, כי על ידם נכל להכחיס את הימון לדעת את החובלה, אשר המנה מדיניות שוטה וספה סמדיה, ולכן אמרנו עוד בתחלתנו בלא וחיזוק טובה להמשיך נעדרנו, האומני לאור בשם יהודים את מה"ע, קול מ"ב, אשר תכליתו, לא לתקן ספה יהודים לשכמים כגולג, כי אם לדבר זה אל כל האון העם, כגולג מניס לט"ע שום ספה אחרת, ולקרוב עז ידה תחה כנפי הספלה. ובכ"ז עלינו לדעת, כי אין כח באומיות נחום לעלותן על ספה למון ולהיות ספה מדוברת, ומסעקה ספרי הקדש לא יחולו העם לדבר בשפה המדינה, כל עוד אשר לבדד ישמון ולא יהא סרוי בין הכוכים, כיחודי מו"ל, הסודים בין האומות שגאליות מולדתם.

דבר - דבר

מפאת שהחלק השני מתכליתם, היינו למודי דרך ארץ, אך למותר הוא כמעט לתלמידותם, כמו ליתר היהודים; כי לפניהם סוגר דרך החיים ואין להם גם הזכות לנוי בכל הארץ כסוחרים ובעלי מלאכות הדיוטים, אלא א"כ נמרו למודם בכתי מדרש המדעים הנבוכים; אבל היתכן שכלם ישקדו על דלתות האוניווערסיטטים, או הכי היכולת לכלם, להיות חכמים מוכמים?! — היהודים רגילים לראות בקרבם משבילים רבים, אשר כועת אפס וכניעת נפש עמלו כל ימיהם, להשכיל, ומהם יש גם אלה, אשר עמדו על המבחן ותעורתם בידם והם עניים מרודים, מאין עבודה; רגילים המה לראות בקרבם אנשי הרוח ומחברי ספרים הרבה, והמת בקהל כל ההמון יתחשבו, אשר אין להם כל זכות ומשפט ולא יוכלו לצאת מנכול מושב בני ישראל והלאה גם צעד אחד, ומכלי משים יאכדו בענים; על כך תפוג תורה וכבוד ההשכלה מתחלל בעינו העם; על כן יכשלו אבות ובנים וינזרו לכושות, ותלמידי חכמים רבים גם הם כמתאוננים על אשר השבילו. — ובעת אשר העם יכמתאוננים, הנה אנחנו שומעים בת קול מברות קבל יום טבל מתבני העתים ואומרת: יש להשכיל את היהודים! קאלו איננה חסרה להצלתם רק מעט השכלה, כאלו כל עם ישראל קאלטיקים ועצלים המה! —

ובענין הרבנים החדשים, הנה המכוכות גלויות לכל לפי דתי המלכות הנה הרב הוא מורה הוראה בישראל ומגיד לנו דבר חוק ומשפט. Раввинъ есть блюститель и толкователь Еврейскаго закона (T. XI. Ст. 1083) ועוד נאמר: Объяснять Евреямъ законъ ихъ и разрѣшать встречающіяся въ ономъ недоумѣния, правумлать ихъ въ истинномъ смыслѣ закона. (שם ע"פ 1086). כי הרב יהיה סלומד גדול כלמודי העברים, שידע לתורות הוראה ודבריו יהיו נשמעים בעדותו, ולא יוילתא וזמרתא היא; הן מלבד שנוחן לו להיות קקי בלמודים וחכם בכל ענפי ספרות העברית הרחבה, עוד נחוק לו להיות גם בקי במאלימות עולם, נכבד ונשוא פנים. ומי הוא זה ואי זה הוא כשר לרבנות? על זאת יש משנה מפורשת: מי ששנה בבית מדרש הרבנים או בבתי ספר העברים המוחזים, וכן מי

שלמד בבתי המשנה העליונים והאמצעים וגם בבתי ספר המחוזיים של עמים, מי שלמד בכל אלה בוחרין אותו לרב על שלש עמים. "Выборы производятся на каждые три года из окончивших курсъ въ раввинскихъ училищахъ и въ казенныхъ Еврейскихъ училищахъ второго разряда, а также въ общихъ учебныхъ заведенияхъ высшихъ, среднихъ, въ уездныхъ училищахъ" (שם סעיף 1083) לפ"י יחויב, כל מי שלא למד באחד מבתי הספר האלו, פסול לרבנות, ואפילו הוא חכם גדול בלמודי העברים ומשכיל ומבין ידיעות דרך ארץ ולשונות העמים, וכל שלמד באחד מבתי הספר גם בבית הספר של עמים כשר לרבנות ואפילו הוא קטן ובור דאורייתא רב ותלמודו הרב פסול, אעפ"י שהוא אדם גדול ויש לו תעודה על ידיעתו שפת המדינה, והתלמיד כשר, אף על פי שאין בו אחת מן המדות הנזכרות, הדרושות להיות רב העדה!! מלבד שלא יוכן גם תכלית בתי מדרש הרבנים, אהרי אשר כל מי שלמד באיזה מבתי-הספר, יהיה איוו שיהיה ואפילו של עמים, רשאי לו להיות רב! והנה זה ראינו כמה פעמים, כי תלמידי בית מדרש הרבנים נדחו מפני תלמידים, שכלו למודם כמדינה השניה מבתי ספר העברים המהווים. חוץ מה שיש לשאול על עריכת בית מדרש הרבנים גופא, שלא נתקן היטב בהנהגתו ובסדרי למודיו לתכלית מבוקשו. וברעה חולה זו ישתתף עם יתר בתי ספר העברים. — וגם בדבר בחירת הרבנים הננו רואים מבוכה גדולה, שלא יוכלו לצאת ממנה, רע בעיני הממשלה המעשה לכוף על היהודים הרבניגות ולתת להם רב כרצונה, בידעה לכמה, כי רב הוא פגם העדה ולא שוטף המלכות, ומראוי שהתנועה וההשתלמות הפנימית התעורר ברצון ולא באונס, וא"כ יבוחר מקהל ועדה, אבל למסור דבר הבחירה ביד העדה, גם זה לא טוב. הן הרב שתכליתו לפעול על קהל עדתו, להעיר אותם להשכלה, הנה הוא יכנע תחת יד ההמון, כמו שהראה זאת הנסיון, בידעו כי תמיד מקצה שלש שנים בידש הוא, לשכור מטה לחמו ולהשיב על מקומו רב אחר מהמון הרבנים, המשכימים לפתחם ומבקשים על נפשם. וגלוי הוא לכל, כי

כל רב המרבה להיות נכנע ומתיר של בעבודתו, הרי הוא משובח ומרובה יותר מחברו, שאיננו רוצה להשתעבד ולעשות חונף. ואם בן און הרבנים יכולים — גם כי הם מוכשרים — להועיל מאומה להשתלמות מצב היהודים הפנימי. ומבלעדי כל אלה לא יוכן, מרע יבוחר הרב אך לשלש שנים ויוצג בזה על מדינה אחת עם הבחורים ושופטים ושארים בבית פקודת העיר, ומאי שנא רב היהודים מהבם הקראים, שבחורים אותו לעולם? —

הנה כשנעוין היטב נראה, כי השתלמות היהודים תעצר מפאת שלא ידקדקו למלאות כראוי את התנאים הנחוצים לה, והמה: תקן מצבם הפנימי כרוח היהודים ותכונת למודיהם, ותקן מצבם המדיני. ואמצעים טובים ולא נאותים משומשים יחד בערכוביאו ויחסיאן המטרה.

לכן אין מובן לנו בית ישראל ולהמשלה, תחפצה כאשרנו והמבקשת אופנים ודרכים נאותים לתקנו היטב, כי אם לקיים את התנאים הנזכרים, את המוטל עלינו, לטהר לבנו מרעות מקובלות לא נכונות ולתקן מצבנו הפנימי, תמסר בירונו, והיא תתן לנו מנן ישעה בדבר הות, ויונו בנוגע לבתי הספר העברים וכנוגע להרבנים תעשה נא ועד טווחר מיהודים מלומדים, חכמים ונבונים, אנשי אמת ונשואי פנים, מקום הועד תוה יוכל להיות בעד הממשלה, והוא ישים לב לעיון בהנהגת בתי הספר העברים, לתקנם כרוח העם ולבהור מורים וסדרי המורים בלבבם, ולבקש תחבולות טובות וישרות, להעמיד תלמידים רבים, ועל ידו תקנוריהם יקובלו בתי הספר לעמנו ברצון וימלאו תלמידים, ויצליחו לאחד את החווה וההשכלה יחדו. וחוץ הועד הראשי והכולל יתבונן עוד ועד אחד בכל פלך, למצער, בכל גליל, ואנשי הועד-הפלכי יהיו — אם אך יתכן — מאותו הפלך, כדי שיתוו בקיאים בתכונת אנשי מקומם ומאויי רוחם, והם יפקחו על בתי-הספר שבגלילותיהם לבקר אותם ולהתבונן להטורים אם יעשו מלאכתם באמונה. בתי הועד האלה יפקחו גם על הרבנים היוצאים מבית מדרש הרבנים, שיהיה מחוקן בהלכתו ומסורו בלמודיו והנהגתו, כפי תכליתו, הכל לפי ראות עיניהם. ולפי תכונת איוו רב וערך חכמתו ולפי תכונת היהודים בכל

סקומות מושבותם יקצבו לו מקום באחת הקהלות, אם יוכל. למלאות משלחתו באמונה, לעשות את כל המוטל עליו בהריצות וגם לא ימצא בו הטא לקהל עדתו, יאריך ימים על משמרתו, ואם דעת הקהל לא תהיה נוחה ממנו בעד מעשיו הכלתי רצונים ויהיה גם עצל לשולחיו ומתיר של בעבודתו, אז יעבירו אותו למקום אחר, כמוב בעיני הועד. האופן הזה הוא ביהם המצטרף להרכבים החדשים כחלקי מכונה אחת והוא יתיר קשר המכוכות בדרך יפה ונאותה לשני הצדדים, להרכבים ולהקהלות, כאשר יראה כל מבין, סוף דבר, הוא מהויב מענין הרכבים החדשים בעצמו וא"כ אפוא הוא נחוץ, לכן כל מענות המתעקשים עליו לא תצלחנה ואין נכונה בדבריהם. — ודעו אפוא, כי כל מה שהצענו, אנו אומרים רק בדרך כלל, וכאשר יקובלו דברינו כרצון, נקוה כי אז נקל יהיה לפרוש את כל הפרטים הטובים והנאותים לתקן מצב יהודים הפנימי. ובהיות שבחמור הממשלה נוסדה בנו חברת „מפיצי השכלה בירא"ל" היה טוב למסור דבר השכלת ישראל לידה ואז היתה באמת היא נאה לשמה ושמה נאה לה.

אם חפץ הממשלה הוא, לקרב היהודים עם הרוסים ולעשות אותנו לעברים-רוסים, הנה לא תוכל להשיג חפצה רק באמצעות תקן מצבנו הפנימי כראוי ובאמצעות כתי-ספר עברים כאלה שוכרנו, כי עוד מימות משה מחוקקנו ועד היום הזה לא יצער היהודי בדרך החיים, מבלתי ילך ארון ה' לפניו. התורה היא מלמדתו לתועיל, מדריכתו בדרך ילך. ואתם המקילים בכבוד הלמודים העברים ותאמרו לאחד את היהודים עם הרוסים על ידי כתי-ספר כוללים, הנה מהשבתכם זו לא תצלה, כי אך מעט מזער מהיהודים ישקדו על דלתותיהם תחת אשר כל העם יהיה כשהיה, בחוריו כהדרים יחבאו ונערינו בבתי מדרשים ישבו. כל האומרים להשכיל היהודים רק כתי-ספר כוללים לכד, המה לא ידעו את תכונתם ומפר דברי הימים לעמנו. זכרו נא, כי אנחנו מדברים על כלל ישראל ולא על הפרט. המעטים האלה מכני עמנו, שיבאו לבתי הספר הכוללים, הן הם ילמדו שמה גם לא בהריסת בתי הספר העברים, אמנם כל העם יעמוד מרחוק מבתי הספר הכוללים, ואתם יוכלו להשכיל, כחפץ הממשלה, רק באמצעות כתי ספר עברים,

שיהיו מתוקנים כמשפט ברוח עמנו ולמודנו. לא כהיל ולא בכח תפעלו, כי ברוחי אמר ה' צבאות! —

מאמר ב'

פוך חזי טאי עמא דבר!

נקראתי להשיב נכונה על השאלות בדבר היהודים, שנדפסו מטעם הממשלה בטכתב-ערני „קיובלאנין" נומר 58 שנת 1864. והנה יען אשר במאמרי הקודם, יכתבתי לפני הדפסת השאלות הנזכרות, נגעתו כמעט בכלן כחוך כלל עוד שאלות הרבה על דבר הענין הנכבד הזה, והתרתי אותן, כפי דעתי הקלושה, בדברים המתקבלים על לב הרבה מאנשים מכינים, הוודעים תהלוכות היהודים ומחטוריהם; על כן הרהבתי להגיש אותו לפני הממשלה הנדיבה, מבלתי עשות בו שום שני, מדאגה מדבר פן יבולע לשילוב הענינים, הנעוצים תחלתם בסופם ומתאימים יחדו לתכלית אחת, ואמנם ראיתי לשית על מאמרי הנזכר נוספות ולרין בדבר שאלות הממשלה, כפי שהן מסודרות במכתב-זעתי הנזכר.

אבות הענינים הנשאלים שנים: אחד מדבר בספרי העברים בכלל, ולו חמש שאלות — תולדות; והשני מדבר בבתי-הספר העבריים, ולו שלש שאלות — תולדות. ונתחיל בתשובתנו על שאלות הענין הראשון כסדרן. (1) השאלה היתה:

איזה תועלת יגיע לעדת בני ישראל, הצריכים בראשונה ללמוד חכמת המספרים? חכמת המספרים שונים הכתובים בשפת עבר וביחוד מספרי חכמת המבע והחשבון והפלוסופיה.